

Aabenraa købstads skrå

– dens tilblivelse og alder

Af JØRGEN WITTE

Det ældste middelalderlige dokument fra Aabenraa er dens *skrå* eller stadsret fra 1335, der stadfæster bestemmelser fra kong Valdemars tid hundrede år tidligere. Mag.art. Jørgen Wittes artikel tager sit udgangspunkt i affattelsen af skråen i 1335, men det centrale er en analyse af skråen som middelalderligt diplom ud fra formale og indholdsmæssige kriterier. Skråen viser sig at rumme et kernestykke fra 1234-41, der må opfattes som kong Valdemar Sejrs oprindelige aftale med borgerne i Opneraa, samt efterfølgende begunstigelser som 'tillægslovgivning'. Afsluttende sættes den oprindelige skrå og Opneraas tidligste udvikling i forbindelse med behovet for en regional *port of trade* og kongens bestræbelser for en administreret handel.

Indledning

I købstaden Aabenraas ældste historie har dens stadsret, den såkaldte *skrå* fra 1335, en meget central stilling. Den opfattes jævnligt som købstadens dåbsattest fra dengang, bebyggelsen hed *Opneraa*. Den er det ældste dokument i Aabenraas byarkiv og har siden 1935 været placeret på Landsarkivet, hvor den er det ældste dokument i det hele taget. Samtidig proklamerer dokumentet selv, at det er en stadfæstelse af Aabenraas byvedtægter, »således som de var på kong Valdemars tid«, altså formentlig hundrede år tidligere, men de nærmere omstændigheder er ukendte. Med denne henvisning til ældre tider har det fysisk store dokument fascineret alle, der interesserer sig for det ældste Aabenraas historie. Den historiske interesse for skråen skyldes også, at den rummer mange oplysninger, der umiddelbart kan anvendes som en beretning om livet i den middelalderlige købstad.¹ For den historiske forskning er skråen spændende, fordi den i Sønderjylland i lighed med Haderslevs stadsret fra 1292 står for sig selv som en selvstændig stadsret, der ikke er afledt af andre stadsretter, og hvis forhold til den øvrige danske købstadslovgivning er uafklaret.²

Det er tesen i denne artikel, at skråen fra 1335 rummer et oprinde-

ligt diplom fra kongens fastlæggelse af Aabenraas første privilegier i tiåret før Valdemar II's død 1241. De efterfølgende rettigheder, som byen erhvervede sig på forskellig vis, er efterfølgende blevet inkorporeret i skråen. Den blev stadfæstet af Aabenraas byherre nogle få gange, før hertug Valdemar 5. i 1335 stadfæstede skråen i den form, som kendes i dag. For det oprindelige diploms vedkommende er skråen uafhængig af anden købstadslovgivning, hvorimod nogle af de følgende bestemmelser er inspireret af Jyske Lov og andre byers stadsretter.

Den politiske situation omkring 1335

Den 10-årige Valdemar 5. Eriksen (ca. 1315-64) havde i 1325 arvet hertugdømmet Sønderjylland efter sin far, hertug Erik 2. Valdemarsen. Hertug Valdemars lensherre, kong Christoffer II (1276-1332), krævede at blive hans formynder, og det samme gjorde drengens slægt ved hans onkel grev Gerhard 3. (1292-1340) af Holsten, '*den kullede greve*'. Det lykkedes grev Gerhard at skaffe sig formynderskabet over den unge hertug og dermed også rådigheden over hertugdømmets ressourcer.

I 1326 indgik grev Gerhard et forbund med de danske stormænd, der havde rejst sig imod Christoffer II, hvorpå denne måtte flygte udenlands til Mecklenburg. Kongen blev afsat og grev Gerhard fik i stedet gjort sin 11-årige myndling til ny konge under navnet Valdemar III. Denne måtte afgive en håndfæstning, formentlig inklusive den kendte *constitutio Valdemariana*: at ingen måtte være herre over både hertugdømmet Sønderjylland og kongeriget Danmark. Greven blev selv rigsforstander for hele riget og modtog desuden hertugdømmet Sønderjylland som frit, arveligt fanelen. Derefter gik det tilbage for grev Gerhard, og tre år senere blev den hjemvendte Christoffer II i 1329 genindsat som konge. Valdemar blev 1330 på ny hertug af Sønderjylland, mens grev Gerhard fik Fyn i forlening. Christoffer II døde imidlertid i 1332, og derefter fulgte otte kongeløse år indtil valget af Valdemar IV Atterdag som konge.³

I *Åbenrå Bys Historie* stillede historikeren H.V. Gregersen spørgsmålet, hvorfor udstedelsen af privilegierne netop fandt sted i året 1335, i en vanskelig periode præget af det danske riges opløsning. Han fandt det tænkeligt, at det skyldtes den unge hertug Valdemars bestræbelser på at skaffe sig en mere selvstændig position over for

den holstenske greve.⁴ Den tyske historiker Hans-Friedrich Schütt har peget på indflydelsen fra de hanseatiske købmænd i hele Østersøområdet. Grev Gerhard måtte i hele sin politik bygge på en forståelse med Lübeck, der varetog sine købmænds interesser. Schütt vedgik dog, at der i skråen ikke var spor af hanseatisk ret eller indflydelse.⁵

Forklaring på, at Aabenraas stadsret blev stadfæstet i 1335, kan dog også være den enkle, at hertug Valdemar 5. i 1330 igen var blevet byherre. Opneraas rådmænd og borgere havde fastsat og ladet skrive deres stadsret [statuta nostre] som kaldes 'skrå', og de havde bedt hertug Valdemar om at stadfæste byens stadsret.⁶ Som byherre var han lovgiver for byen. I de fleste eksempler fra dansk købstadslovgivning var den danske konge købstadens byherre, men det kunne også være magter som dronningen eller hertugen. Hertugdømmet Sønderjylland havde allerede i længere tid, siden hertug Abel, Valdemar 5.s tipoldefar, haft sit eget styre, hvor hertugen var byherre.

Købstadens privilegier var i princippet tidsbegrænset til byherrens funktionstid. Derfor skulle en købstads love og rettigheder bekræftes, hver gang byen fik en ny byherre, men ofte skete dette først langt henne i dennes regeringstid. Samtidig markerede stadfæstelsen af gamle privilegier og eventuel tildeling af nye fordele det nære forhold mellem byherren og købstaden. En købstad kunne også risikere at blive frataget sine privilegier af byherren, hvis den handlede i modstrid med ham.⁷

1320'erne og 1330'erne havde været politisk urolige, og forud for dette havde borgerne i Aabenraa endda lidt væsentlige tab.⁸ I 1335 må Opneraas rådmænd have opfattet situationen som opportun for at opnå en godkendelse af deres gamle rettigheder af den tidligere konge, nu hertug Valdemar 5. af Sønderjylland. Rådmændene ønskede sikkert hertugens godkendelse af deres gamle rettigheder fra kong Valdemars tid, uden de senere økonomiske belastninger af købstaden. Modstanden mod nye afgifter og told, der var fremkommet efter kong Valdemar II's død 1241, ses også nedfældet i håndfæstningen 1326.⁹ Måske ønskede rådmændene også en vis udvidelse af deres hidtidige rettigheder. Det kan i så fald have fået sit nedslag i skråens allersidste paragraf (§ 53): »Fremdeles skal vor foged ikke påbegynde eller forfølge nogen kapitalsag mod en borger eller fremmed, uden at rådmændene synes, at han har en retfærdig sag at fremføre, og så skal han efter rådmændenes råd forfølge sagen, som retsordenen kræver.« I forhold til de gamle bestemmelser om retsforfølgning i §§ 15ff synes dette at være en styrkelse af købstadens lokale styre i forhold

til hertugens foged. Med ønsket om bedre forhold for byrettens jurisdiktion var Opneraas rådmænd på linje med de andre danske købstæder i 1300-tallet.¹⁰

Man må antage, at det var hertug Valdemar 5.s lille stab af ledsagende kancellister, der gennemgik grundlaget for stadsretten for ham.¹¹ Hertugen opholdt sig i maj 1335 midlertidigt i Sønderborg, og efter råd og samtykke fra sine bedste mænd godkendte han bestemmelserne i det nye dokument. Den såkaldte *ars dictandi*, kunsten at udforme dokumenter efter reglerne i de gældende formelbøger og eksempelsamlinger, fandtes næppe hos rådmændene eller de få gejstlige i den lille købstad Opneraa.

Bevislighederne for de tidligere tildelte love og sædvaner kan efter princippet om konfirmation have været en tidligere stadfæstet skråsuppleret med de seneste tilkomne retligt gyldige bestemmelser udstedt af hertugens far, hertug Erik 2. Valdemarsen (1312-1325) efter hans overtagelse af hertugdømmet i 1312. I overensstemmelse med princippet om privilegier for byherrens regeringstid kan der tidligere have foreligget andre skrår. Tidligere versioner af stadsretten med tilføjelser kunne ligeledes være givet købstaden af hertug Valdemar 4. Eriksen (1283-1312), hertug Erik Abelsen (1260-72), og af kongerne Abel (1250-52), Erik IV Plovpenning (1241-50) tilbage til kong Valdemar II Sejr (1202-41). Ifølge ordene i skråens afsluttende led *Corroboratio* svarede byretsbestemmelserne nemlig til skikken i andre købstæder i hertugdømmet, sammen med love og anerkendte sædvaner, som Opneraa »i frihed« havde fået fra hertug Valdemar 5.s forgængere: »kong Valdemar og andre konger, fyrster og hertuger«.¹² Sammenlignet med ordlyden i stadfæstelsen af danske og udenlandske byers privilegier indskød Valdemar 5.s skriver ordene »fyrster og hertuger«, da Opneraa lå i hertugdømmet.¹³

Hertugen godkendte alle købstaden Opneraas ønsker, og efter den politiske godkendelse i kredsen af hertugens bedste mænd har hans kansler dikteret den ny skrå til en skriver. Stormændene deltog almindeligvis i lovgivningen sammen med kongen i den tidlige del af middelalderen, men kongen havde en smule mere handlefrihed med hensyn til lovgivning for byerne.¹⁴ Byherren bestemte selv, hvilke lovbestemmelser, der kunne godkendes. Ved stadfæstelsen af Flensborgs privilegier og stadsret i 1325 tog hertug Valdemar 5. således forbehold for tre paragraffer, hvilket også hans farfar havde gjort ved sin stadfæstelse i 1284.¹⁵

Det var således i den kongeløse tid, at rådmændene fra Opneraa kom til deres landsherre, den nu 20-årige hertug Valdemar 5., for at få ham til at stadfæste skråen. Han var stadig under grevens formynderskab og indflydelse. Den almindelige myndighedsalder var 15, evt. 18 år, men først som 21-årig i 1336 lykkedes det Valdemar at få formynderskabet ophævet. Selv derefter synes greven at have været den bestemmende i deres forhold. Så når der i skråens slutning henvises til »vore bedste mænds, ridderes og andres råd og samtykke«, har dette sikkert især været formynderen, grev Gerhard.¹⁶

I grev Gerhards og kong Valdemar III's kamp i 1320'erne mod den tidligere kong Christoffer II, indgik også, at de ved forskellige udvidede handelsrettigheder søgte at vinde udenlandske og danske købstæder for deres sag. Det gjaldt i 1326 Lübeck, det gjaldt de zuidersøiske byer Zutfen, Stavoren, Kampen og Harderwijk, og det gjaldt Stralsund og Greifswald. Men det gjaldt også hertug Valdemars bekræftelse i 1325 af Flensborgs og Slesvigs privilegier og de generelle paragraffer om købmandsrettigheder i hans håndfæstning som konge i 1326.¹⁷ I urolige tider var det nødvendigt for en købstad at opnå støtte hos den verdslige magt til sikring af sine privilegier. I det lys skal man se Aabenraas ønske om sammenskrivning af sine rettigheder 1335.

Forskning i skråen og købstadslovgivningen

Som Aabenraas stadsret havde skråen i mange århundreder retlig betydning for købstaden. Den stivnede i formen fra 1335, og de manglende retsregler suppleredes senere ved bestemmelser lånt fra Flensborgs stadsret.¹⁸ En nedertysk oversættelse af skråen blev stadfæstet af Christian I i 1473, mens en afskrift af den latinske original endnu i 1740 blev sendt til stadfæstelse af Christian VI og i 1854 af Frederik VII. At den stadig havde gyldighed i 1700-tallet, fremgår af, at skråen i 1795 blev udgivet i et værk med titlen *Corpus statutorum Slesvicen-sium: Sammlung der in dem Herzogthum Schleswig geltenden Land- und Stadt-Rechte*.¹⁹

Siden denne første udgivelse har sigtet med at udgive og analysere skråen været retshistorisk og nationalt. En sammenligning af de sønderjyske stadsretter blev allerede i 1826 foretaget af professor Christian Paulsen, som i dag mest huskes for sin indsats i den dansk-nationale historie. Hans mål var at vise hertugdømmets danske rets-

grundlag. Professor Nicolaus Falck påviste i 1845, at den såkaldte Aabenraa Stadsret fra 1284 var en fejlagtig konstruktion. Den var et senmiddelalderligt lån af Flensborgs stadsret, der først var bekræftet i 1514. Han gav Aabenraas skrå fra 1335 sin rette plads som byens egentlige og oprindelige stadsret.²⁰

I 1855 udgav universitetsbibliotekar P.G. Thorsen på foranledning af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig *De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev*. Heri fremstillede han også det indbyrdes forhold mellem stadsretterne med Slesvig Stadsret som den ældste. Denne kildeudgave er langt senere fulgt op med en ny, *Danmarks gamle Købstadslovgivning I-IV* (1951-61), der gjorde den samlede danske købstadslovgivning tilgængelig for forskningen. *Diplomatarium Danicum* (fra 1938), med oversættelsen til moderne dansk i *Danmarks Riges Breve*, supplerer dette materiale.²¹

Retshistorikeren, professor Poul Johs. Jørgensen har med *Dansk Retshistorie* (2. udgave 1947) længe præget den generelle opfattelse af den middelalderlige købstadslovgivning. Om Aabenraa bys skrå skrev Poul Johs. Jørgensen, at den var en i original bevaret, i det hele selvstændig byret på latin, nedskrevet efter beslutning af rådet og borgerne. Han mente, at basis for den fremlagte skrå var sædvaneret og afviste, at der i henvisningen til kong Valdemars tid skulle ligge, at byen allerede dengang havde en *skrevet* byret. Ordene udtrykte sikkert kun, at det var en ældre ret, man skrev ned.²²

Denne opfattelse prægede H.V. Gregersens fremstilling i *Åbenrå Bys Historie* (1961), men han var mere åben over for en tidlig udvikling af Opneraa. Han fandt det meget troligt, at byen havde fået særlige købstadsprivilegier engang i Valdemar Sejrs regeringstid (1202-41) og velsagtens i årene efter århundredskiftet. Nærmere kunne man ikke komme det med et svigtende kildegrundlag. Gregersen var også mere åben over for tanken om, at der kunne have foreligget noget skriftligt før skråen fra 1335. Han fandt ikke grund til at betvivle, at skråen byggede på ældre vedtægter, selv om de i skriftlig form næppe gik tilbage til Valdemar Sejrs tid. Men han fandt det tænkeligt, at en del af vedtægterne var nedskrevet i hundredåret efter 1241. De forskellige retsregler i Aabenraa skrå var sikkert af højst uensartet alder og oprindelse.

Som argument for et tidligere skriftligt forlæg nævnte Gregersen en fejlskrivning i skråens § 18 og § 24, hvor fogeden kaldes »kongens foged«, skønt det var *hertug* Valdemar, der herskede i 1335. Desuden

sluttede han analogt ud fra, at andre sønderjyske købstæder for længst havde fået nedskrevet deres stadsret, da Aabenraas skrå blev bekræftet 1335. For Gregersen gjorde dette sandsynligt, at der fandtes et ældre skriftligt forlæg, men han foretog ikke nogen yderligere tekstanalyse.²³ Et årti senere udkom hans disputats *Plattysk i Sønderjylland* (1974), hvor han uden yderligere argumentation strammede sin opfattelse op. Han skrev, at en del af vedtægterne i Aabenraa bys skrå var betydeligt ældre end 1335, og ligesom Slesvig bys stadsret var de sikkert fra Valdemarstiden. Som Poul Johs. Jørgensen mente han, at der utvivlsomt var tale om en selvstændig udvikling af en hidtil gældende sædvaneret.²⁴

En egentlig kildekritisk tilgang til Aabenraas skrå anlagde lederen af det flensborgske byarkiv, Hans-Friedrich Schütt, i en artikel ved skræens 650-års jubilæum i 1985. Han skelnede mellem to slags bestemmelser, privilegium og lokale bestemmelser, som ved stadfæstelsen 1335 var blevet samlet i skråen og dermed fået privilegiekarakter. Schütt mente, at §§ 1-29 helt igennem var ordnede i en logisk rækkefølge. De kunne være en del af skråen, der gik tilbage på en tidligere eksisterende samling. §§ 30-42 var uden sammenhæng, hvorimod §§ 43-53 kunne være en særlig samling af lokale bestemmelser (*Willküre*). Schütt analyserede nogle af paragrafferne, men søgte ikke at datere dem. Han kunne ikke konstatere nogen direkte overtagelse af bestemmelser fra slesvigsk eller flensborgsk stadsret, og deres særlige privatretlige og strafferetlige regler i relation til Jyske Lov kunne han heller ikke finde. Han slog derfor fast, at skråen var en selvstændig retskilde.²⁵

Vigtig for den nyere retshistoriske opfattelse er Grethe Jacobsens analyse i 1992 af købstadslovgivningen i middelalderen. Hun opfattede denne lovgivning som et selvstændigt lovmateriale. Byherren var byens lovgiver, og for de fleste byer var det den danske konge. Den enkelte købstadslovgivning kunne bestå af flere dele: en stadsret, der indeholdt retsregler af særlig relevans for købstaden, supplerende bestemmelser og privilegier, som kongen gav den enkelte by, samt vedtægter, der blev udfærdiget og godkendt af en bys mandlige befolkning. Forlig, domme og overenskomster kunne også indgå i købstadens lovgivning. I det ideelle tilfælde bestod den enkelte købstads retsregler af en stadsret samt en række breve fra byherren, som Grethe Jacobsen kaldte *til lægslovgivning*, der gav købstaden særlige rettigheder (privilegier) eller stadfæstede de aktstykker, der lå i byens arkiv.²⁶

I 1200-tallet vedrørte brevene med tillægslovgivning først og fremmest næringsretlige problemer såsom landboers og gæsters pligt til at betale torvegæld og lignende afgifter, told og toldfrihed i og omkring byen og fastsættelse af torvedage. Andre angik retsvæsenet, især bytingets jurisdiktion over byboerne, herunder forbud mod at stævne byboere for udenbys domstole.²⁷ Som tidligere retshistorikere konstaterede Grethe Jacobsen, at de fleste købstæder lånte deres lovgivning fra andre og tilpassede den til eget behov. Hun opstillede en »slægtstavle« for disse stadsretter. I det jyske område var det i 1200- og 1300-tallet især Slesvigs stadsret, der enten blev direkte overtaget eller brugt som forlæg. Men de tre sønderjyske byer, Tønder, Haderslev og Aabenraa, samt den kongerigske Ribe, var noget for sig selv med hver sin særlige stadsret. Haderslev Stadsret 1292 og Aabenraas skrå 1335 blev givet af hertugen, og de lå tættere på de danske stadsretter end Tønders fra 1243, der havde lånt Lübecks. De nøjagtige ligheder og forskelle ville dog først kunne fremdrages ved et detailstudium, mente hun.²⁸

Analyse af skråen som diplom

Aabenraa bys skrå er et middelalderligt brev, et *diplom*, et vidnesbyrd om en viljesytring af retsligt indhold, affattet på latin efter bestemte regler. Diplomet fremtræder altid som en højtidelig tilkendegivelse af vilje fra indehaveren. Det kan analyseres med anvendelse af den historiske hjælpevidenskab *diplomatik*, som handler om en kritisk prøvning, læsning og fortolkning af historiske diplomer.²⁹ Det er ikke her hensigten at anvende nogen palæografisk metode på dokumentet, da det ikke skal ses i sammenhæng med andre dokumenter fra 1330'erne. Derimod vil analysen se på diplomets ordvalg for at datere dets oprindelige kilder.³⁰ Desuden vil skråen blive analyseret ud fra sit indhold og sit forhold til andre retskilder.

Skråen er det eneste dokument, der er overleveret fra Aabenraas oprindelige middelalderlige arkiv. Da hertug Frederik i 1523 under oprøret mod kong Christian II sendte sine tropper forbi Aabenraa, hærgede de købstaden. Det huskedes længe. Hundrede år senere skrev byens organist Claus Møller om begivenhederne, at befolkningen derefter »fandt, at stadsbøgerne, registrene og alt, hvad de skulle rette sig efter, var sønderrevet og tilintetgjort. Dog har de trøstet sig med, at deres stadsret og privilegier, som var givet dem af konger og

fyrster, endnu var forhånden og efterladt ubeskadiget«. I 1618 overlevede skråen også en voldsom bybrand, der ramte rådhuset og arkivet.³¹

Den originale skrå er et noget beskadiget pergament på 66 x 34 cm. Beskadigelserne skyldes bl.a. sammenfoldninger. Der er tre seglsnit og et eller to huller til seglsnore, men uden segl. Skråen er oprindeligt skrevet på latin og som nævnt dateret den 1. maj 1335 i Sønderborg og bekræftet af kong Valdemar III. Intet tyder på, at skråen ikke skulle være et ægte brev fra 1335. Her vil skråen generelt blive citeret på dansk efter oversættelsen i *Danmarks Riges Breve*.³²

Indledningen er ganske ordknap: »Vi rådmænd og borgere har fastsat og ladet skrive vor stadsret, som kaldes skrå, som den var på kong Valdemars tider på følgende måde«. Denne summariske indledning modsvares af den lange formelagtige afslutning, som i noget forkortet form siger: »Vi Valdemar af Guds nåde hertug af Jylland, imødekommer førnævnte rådmænds og borgeres bønner og overlader, stadfæster, godkender alle bestemmelser og bekræfter med vore bedste mænds råd og samtykke som fornuftige, svarende til andre byers og købingers skik i hertugdømmet samt i overensstemmelse med love og anerkendte sædvaner, som de har haft i frihed under hans forgængere, nemlig kong Valdemar, andre konger, fyrster og hertuger.« Hertugen slutter med at true sine fogeder eller andre, der måtte vove at antaste hans borgere.³³

Aabenraas rådmænd og borgere lod altså skråen skrive, som den var på kong Valdemars tid, »på følgende måde«. Der skete således en redigering og ikke kun en afskrift af et andet dokument. Stadfæstelsen af Aabenraas skrå i 1335 bestod dermed i etableringen af et nyt dokument med gentagelser af indholdet af ældre breve i en *transsumpt*. I modsætning til den bevidnede, nøjagtige gengivelse af et ældre brev i form af en såkaldt *vidisse*, anvendtes i 1200- og 1300-tallet også transsumeringen. I transsumpten blev indholdet af ældre dokumenter gentaget i et nyt dokument med indholdet af supplerende breve, og udstederen af transsumpten havde ansvaret for det. Et eksempel på fremgangsmåden vedrører handelsforholdene i Novgorod i Rusland mellem russere og vesterlændinge fra 1100-tallets anden halvdel. Fyrsten af Novgorod regulerede det i en traktat med de udenlandske købmænd for deres afsondrede område. Traktaten var formuleret som den såkaldte *Novgorods Schra* og for de første skråers vedkommende blev den gældende transsummeret i den næste, dvs. op-

Aabenraa bys skrå fra 1335. Efter de mange tætbeskrevne paragraffer følger et større mellemrum og derpå hertug Valdemars stadfæstelse af skråen. Foto: Museum Sønderjylland – ISL efter originalen på Landsarkivet.

taget som kernen i den efterfølgende, men med tilføjelser (*wilkore*).³⁴

Sammenhængen mellem de ældre og nyere skråer kan fastslås, når begge generationer er bevaret, men usikkerheden opstår, når kun den seneste er bevaret. Ved analysen af Slesvigs ældste stadsret fra 1200-tallet mente den tyske historiker Friedrich Frahm i 1936 også at kunne skelne et planmæssigt redigeret kerneparti (§§ 2-49) med strafferetlige og afgiftsretlige bestemmelser, som efterfulgtes af en række ganske andre bestemmelser i planløs uorden. I sin skelnen mellem de oprindelige dele og senere tilføjelser byggede Frahm bl.a. på, at kernepartiet var ordnet efter en ensartet plan. Desuden anførte han den *e silentio* argumentation for sin skillelinje, at kongen i de senere paragraffer i stadsretten aldrig nævntes som modtager af bøder, som det var tilfældet i kernepartiet.³⁵ Frahms fremgangsmåde minder om, at det er forbundet med usikkerhed at rekonstruere et oprindeligt diplom ud fra en enkelt, senere transsumpt, hvilket også må gælde for denne analyse.

Skråens enkelte dele

I ethvert diplom kan man formelt udskille tre hovedbestanddele. Der vil være en indledende udtalelse, *protokollen*. Kernen eller den egent-

ligt bestemmende del af indholdet benævnes *teksten*, og det er almindeligvis diplomets midterstykke, hvorefter der også vil følge en bekræftelse. Afsluttende vil der følge en *eschatol*, der nævner vidner og tid og sted for udstedelsen af diplommet.³⁶

I Aabenraas skrå begynder indledningen med en *invocatio*, der er en påkaldelse af Gud eller som her Treenigheden. Formen var ret hyppig i 1100- og første halvdel af 1200-tallet, men næsten gået af brug i begyndelsen af 1300-tallet.³⁷ Det kunne måske tyde på, at indledningen har bevaret en lille rest fra første halvdel af 1200-tallet.

Sætningen, at »vi rådmænd og borgere i Aabenraa har fastsat og ladet skrive vor stadsret som kaldes skrå, som den var på kong Valdemars tid på følgende måde«, må opfattes som en *arenga*, som er det første led i den egentlige tekst. Formålet med arengaen var at give en alment formuleret begrundelse for brevets udstedelse eller dets retlige indhold. I det nordiske diplomstof er den næsten udelukkende knyttet til diplomerne på latin. Generelt var blomstringstiden for arengaen 1100- og 1200-tallet, men efter år 1300 svandt anvendelsen ind.³⁸

En nærmere tidsmæssig bestemmelse af arengaen kan opnås ved at sammenligne udtrykket »som den var på kong Valdemars tid« med formuleringer i andre diplomer. I den første tid efter Valdemar II's død rummer diplomerne tilsyneladende ikke en henvisning til denne tid som en mindeværdig tid. Da Erik IV Plovpenning i 1248 stadfæstede friheder, der var bevilget borgerne i Reval, skete det blot med henvisning til »hr. kong Valdemar«. Valdemar II's sønner brugte formuleringer som »deres ærværdige fader, kong Valdemar, fordum de danskes berømmelige konge, saligt ihukommet«. ³⁹ Udtrykket »som på kong Valdemars tid« kendes imidlertid fra midten af 1260'erne, og det kan være optaget i en tidligere udgave af skråen fra denne tid og siden gentaget frem til 1320'erne, men hvor det nu også benyttedes til at karakterisere de gode gamle dage under Valdemar II Sejr.⁴⁰

Udtrykket »kong Valdemar« er principielt flertydigt, men intet tyder på, at der tænkes på Valdemar I den Store. Hvem det i stedet var, fremgik direkte af, at Christoffer II i 1323 gav byen Wismar privilegier med den formulering, at borgerne kun skulle erlægge den told, som var gængs under hans oldefar, kong Valdemar, dvs. Sejr.⁴¹ Da Christoffer II i 1325 stadfæstede Vordingborgs privilegier med hensyn til told, fægang og alt andet, hed det dog blot, som de har haft siden »vor forfaders kongen hr. Valdemars dage«. ⁴² Samme linje førte Valdemar III i sin håndfæstning 1326, hvor han i § 22 lovede ubetinget

at holde kong Valdemars love.⁴³ I privilegierne til de hanseatiske byer Harderwijk, Stavoren og Kampen i 1326 tog Valdemar III deres borgere, der besøgte hans rige med varer, under sin fred og særlige beskyttelse, og han overlod dem alle de friheder, som de »vides frit at have nydt på hr. Valdemars, de danskes fordums konges og vor forfaders tid«. ⁴⁴ Disse formuleringer tyder på, at arengaen i Aabenraa skrå sandsynligst er formuleret i begyndelsen af 1300-tallet, men det kan også have været tidligere.

Efter arengaen følger selve diplomets *tekst*. Hovedparten består af 53 paragraffer, der starter med »For det første« og derefter for hver paragraf med et »Fremdeles«, på latin »Item«. Denne del er den såkaldte *dispositio*, som er den del af diplommet, der udtrykker den udstedendes vilje over for diplommodtagerne, altså hertug Valdemars vilje over for Opneraas rådmænd og borgere. Den er diplomets kerne og har haft stor betydning for historieforskningen, hvor paragrafferne har været anvendt til at beskrive reglerne for livet i købstaden. I diplomatikken var der generelt ikke mange formkrav til en *dispositio*, fordi hvert retsforhold krævede sine særlige formuleringer.

I løbet af 1300-tallet undergik de kongelige privilegiebreve til verdslige modtagere en betydelig udvikling, især repræsenteret af privilegierne til hansestæderne, hvis *dispositio* må betragtes som en kombination af beskyttelses- og privilegiebreve. Et andet karakteristisk træk fra begyndelsen af 1300-tallet er leddelingen i små enheder, hver indledt med »item«. ⁴⁵ Det måtte være praktisk for kancelliet, når mange forskelligartede bestemmelser fra forskellige diplomer skulle oplistes i en transsumpt. Opremsningen med »primo« og de mange efterfølgende »item« findes i Christoffer II's håndfæstning 1320 og tilsvarende i Valdemar III's håndfæstning 4. september 1326. ⁴⁶ Det findes i Valdemar III's privilegiebreve af samme dato til Stavoren, Kampen og Harderwijk, i 1327 til Vejle, men også 1335 til Opneraa. ⁴⁷

I slutningen af skråens *dispositio* kom de centrale ord om, at ustederen stadfæstede de foregående bestemmelser: »Men vi Valdemar af Guds nåde hertug af Jylland imødekommer vore førnævnte rådmænds og borgeres bønner og overlader og stadfæster ... alle ovenfor skrevne bestemmelser ...«.

Det afsluttende led i diplomets tekst del var *corroboratio*. Det indeholdt de elementer, der skulle tjene til bekræftelse eller stadfæstelse af diplomets indhold, med henvisning til seglet og sommetider også, som her, med trussel om straf for krænkelser af rettighederne. Truslen

kaldes en *sanctio*. Oprindeligt var corroboratio meget ordrig, men efter ca. 1200 blev den betydeligt mere kortfattet og skematisk.⁴⁸ I dette tilfælde er den noget ordrig. Allersidste led i diplommet er en slutprotokol, *eschatol*, med dateringen af skråen, som her angives som givet på »apostlene Filip og Jakobs dag« (1. maj 1335) i Sønderborg i hertug Valdemars nærvær og »med vore bedste mænds råd og samtykke«.⁴⁹

Sammenfattende synes denne analyse at vise, at det mest fleksible i Aabenraas skrå, dens tekst (*arenga og dispositio*) er formuleret i 1300-tallets begyndelse, mens indledningen (*invocatio*) var mest almindelig anvendt i 1100- og begyndelsen af 1200-tallet. Der er således kun et enkelt og upræcist tegn på, at der har foreligget skriftlige dokumenter fra det foregående århundrede. Det foreliggende grundmateriale kan rumme en tidligere version af skråen med en oprindelig indledning, men det kan ikke siges med nogen større sikkerhed.

Strukturanalyse af dispositio

Da skråens dispositio udviser karakteristiske træk, som udspringer af de særlige retsforhold, som diplommet skal regulere, vil den være velegnet til en analyse. En strukturanalyse vil måske kunne afdække en logisk opbygning, og om der er brud mellem de 53 ikke nummererede paragraffer i tekstens hoveddel.⁵⁰ Muligvis vil man også kunne bestemme karakteren og alderen af delelementer i dispositio, samt deres kronologi i forhold til hinanden. Endelig er det en opgave at fastlægge, hvem der har foranlediget formuleringen af bestemmelserne.

For en umiddelbar betragtning synes §§ 1-22 at have en meget logisk rækkefølge og sammenhæng. § 23 vender emnemæssigt tilbage til § 1, så man må opfatte den som et senere tillæg. De derefter følgende §§ 24 og 25 hænger heller ikke logisk sammen med § 23 eller slutningen på §§ 1-22. Derfor må man sige, at der foreligger et logisk brud efter § 22. Denne afgrænsning er anderledes end Hans-Friedrich Schütts, som mente, at §§ 1-29 gik tilbage til en tidligere samling af bestemmelser.⁵¹ §§ 1-22 kaldes her *kernestykket* i skråen. Emnet for dette er kongens fastsættelse af de retlige og afgiftsmæssige rammer for borgerne i Opneraa, der skal fungere i et samarbejde mellem hans repræsentant, byfogeden, og rådmændene. I nøje sammenhæng dermed og samtidig som modstykke til rammerne for borgerne er der fastsat en række gæsteretslige bestemmelser og todsatser m.m. for de

fremmede købmænd, som kom for at handle på torvet i Opneraa. Den lokale magt repræsenteres af kongens foged og rådmændene, i denne rækkefølge. Den dominerende er kongen, som med sin magt sørger for de retlige rammer for bebyggelsen, forærer sine borgere det økonomiske livsgrundlag i området, men samtidig tager sig godt betalt både af borgere og de fremmede, der kom til Opneraa for at handle. Svarende til tyske fyrster i den tidlige middelalder deltog også den danske konge i økonomisk lovgivning med tildeling af privilegier til byer.⁵²

Skråens syv første paragraffer drejer sig om købstaden Opneraas borgere, dens område, rettigheder og pligter. Første paragraf definerede betingelsen for optagelsen som borger: en lige stor afgift til foged og rådmænd at betale inden seks uger. Dernæst fastsattes stadsrettens gyldighedsområde, først til vands og dernæst til lands. Bestemmelserne i Opneraas skrå havde gyldighed langt ud over fjorden, til Skarrev, dvs. halvdelen af afstanden ud til det formodede handelssted ved Varnæs hoved. Til lands udstrakte byfredens gyldighed sig også til byens forterræn, men tilsyneladende ikke langt fra Opner bakken.⁵³ Inden for dette område skulle borgere ved åbenbare forseelser betale ligelige bøder til foged og rådmænd. Samtidig markeredes forskellen mellem borgere og fremmede, der for tilsvarende forseelser skulle betale mere end 13 gange så meget. Inden for området måtte handelen lokaliseres til torvet i Opneraa. Bestemmelsen indicerer, at kongens formål var at lokalisere handelen ad søvejen så langt ind i fjorden som muligt, hvilket primært ville have betydning for fjernhandel med tunge og omfangsrige varer.

I § 4 henvistes til to måder, hvorpå kong Valdemar havde skænket købstadens borgere græsningsrettigheder, uden hvilke købstaden næppe kunne eksistere. Den ene var fædriften i de syv omliggende landsbyers marker, opregnet fra syd mod nord: Hostrup, Stubbæk, Årup, Hessel, Gl. Opner, Løjt og Brundemark. Den anden var retten til fægang i den nærliggende Østerskov, hvortil Valdemar II havde købt adgang af ejerne af jorder på Gl. Opner og Kolstrup mark. Borgernes pligt var at betale forskellige afgifter til foged og rådmænd og ved ikke-betaling bøde til fogeden.

Som kontrast til bestemmelserne om borgerne finder man de næste syv paragraffer, der fastlagde de generelle gæsteretlige bestemmelser for de fremmede i Opneraa. Først nævntes i § 7 importtolden for den fremmede skipper med en stor last i sit skib. Dernæst anførtes toldbe-

Opneraa placeret i forhold til byfreden til vands, adgangen til fædrift i de omgivende landsbymarker samt de nordlige hovedveje til Hærvejen og mod Haderslev. Tøgnet af Jørgen Andersen, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev.

stemmelserne for gæster med forskellige varer som humle, hest, okse, eller svin. Den fremmede skulle en gang årligt betale en såkaldt *torve-ørtug*. De fremmede kræmmere måtte kun udstille deres varer på torvet med borgernes samtykke. De sejlende fremmede måtte kun købe varer i bestemte mængder til sig og deres besætning. Undtaget var køb af heste og hopper, der ikke var til skade for borgerne, hvilket kaldtes forkøb. Hvis det var åbenbart, at en borger eller kvinde i byen købte noget for penge fra de fremmede til skade for borgerne, kostede det bøde til rådmændene. Forkøb må forstås som køb af varer, der skal bringes til torvs, forud for den regelmæssigt fastsatte torvetid på byens torvedage. Hvor omtalen af forkøb i andre stadsretter må tolkes som et privatretligt mellemværende mellem nogle personer, er det i skråen blevet en del af de generelle gæsteretlige regler om omfanget af de fremmedes køb på torvet. Generelt søgte lovgiveren at hindre gæsterne i at konkurrere med borgerne i detailsalg og opkøb af landbrugsprodukter med videresalg for øje.⁵⁴ I § 14 er der desuden

fastsat reglerne for, hvordan stridigheder om gæld mellem to fremmede skulle afgøres, alt efter om det var fremmede skippere med slægtninge eller venner i byen, eller om det var kræmmere, der var kommet vandrende, ridende eller kørende.

Dernæst definerer skråens næste otte paragraffer de retlige og processuelle bestemmelser for Opneraa. Først nævnes begrænsninger i fogedens ret til at fængsle. I § 15 hed det, at fogeden ikke måtte fængsle en borger for nogen forseelse, hvis han var i stand til at fyldestgøre for sine forseelser, eller han havde gode personer, der ville stå inde for ham. Tilsvarende gjaldt for en fremmed, der kunne få bekendte til at stå inde for ham, hvis han førtes gennem byen. Der var i § 17 tale om, at Opneraa efter gammel skik skulle have otte sandemænd, der skulle behandle grove sager som drab, voldtægt og lemlæstelse. Desuden skulle rådmændene ifølge § 18 udvælge fire nævninge, der skulle afgøre mindre sager som brud på husfred, hærværk og tyveri. Disse artikler har retshistorikeren Ole Fenger i sin analyse af stadsretterne og slægtsansvaret betegnet som et overgangsstadium fra et oprindeligt slægtsansvar for ættebod til den personlige og offentligt foranstaltede straf. Drabsmanden fængsles og holdes som personlig pant for betaling af alle bøder, hvis han ikke havde så meget gods, at betalingen var sikret, eller han kunne stille borgeren.⁵⁵ § 19 fastsatte proceduren i sager, hvor en borger stævned en anden borger angående gæld eller en forseelse, hvilket skulle ske til tinget. For stridighederne mellem Opneraas gildebrødre fastsatte skråen særlige regler om, hvordan den anklagede skulle forsvare sig. Primært gjaldt det købmandsgildet Sankt Knuds gilde, men også gilderne Sankt Nikolaj og Sankt Nikolaj hvirving. § 21 slog fast, at bytinget i Opneraa var borgernes hjemting, hvortil klagerne måtte henvende sig.⁵⁶ Endelig rummede § 22 bestemmelsen om, hvordan uindløst pant, især hos en kroavært, skulle udbydes til salg på tinget og sluttelig sælges, hvor det var fordelagtigst. Bestemmelsen gjaldt både riddere, væbnere og andre.

Kernestykkets 22 paragraffer må opfattes som det oprindelige, normative diplom med retsstiftende kraft.⁵⁷ Da bestemmelserne om betaling for optagelse som borger og betaling for forseelser er præget af lighed, har skråens kernestykke karakter af en aftale mellem byherre og borgere, som kongen må have taget initiativ til.

Skråens efterfølgende 31 paragraffer (§§ 23-53) har tilsyneladende ingen logisk sammenhæng med kernestykket og heller ikke nogen

overordnet struktur eller systematisk rækkefølge. I disse paragraffer kan man finde ligheder med bestemmelser i andre stadsretter. Umiddelbart kan man derfor opfatte disse paragraffer som transsumpten af det, som Grethe Jacobsen kaldte tillægslovgivning, dvs. de senere diplomer, der har givet Opneraa yderligere rettigheder, og som har ligget i byens arkiv.

Efter kernestykket følger § 23 med bestemmelsen, at optagelsen som borger i Opneraa forudsatte et åbent brev fra ansøgerens herred, eller at troværdige mænd bevidnede hans rosværdigeandel. Blev han optaget som borger, skulle han uanset herkomst have de fulde rettigheder inden for stadsrettens område. Indholdsmæssigt hører denne paragraf sammen med § 1, som den uddyber. Den næste paragraf, § 24, fastsatte derimod, at hvis nogen ytrede trusler mod en borger om brand eller død, skulle han fængsles. Den videre afgørelse skulle træffes af kongens foged og rådet. I § 25 drejede det sig om, at en borger, som blev sagsøgt for penge, og som fyldestgjorde klageren, intet skulle betale til fogeden eller rådmændene. Indholdsmæssigt hørte disse paragraffer nærmest sammen med kernestykkets §§ 15-19.

Ud fra den indholdsmæssige sammenhæng kan man udskille otte små grupper af paragraffer, der synes at hænge sammen, mens de ikke nævnte paragraffer synes at være enkeltstående. De sammenhængende paragraffer er:

§§ 24-25 om trusler og sagsøgning af borgere

§§ 26-28 søretslige bestemmelser om fremmede skipperes oplagring og transport af varer

§§ 29-30 bestemmelser om dødsbobehandling

§§ 34-35 om behandlingen af stridbare og utro gifte kvinder

§§ 36-38 om ildebrand i et hus,⁵⁸ hestes ulovlige græsning og bebygelse af den fælles græsgang

§§ 39-41 om misligholdelse af aftaler mellem ejer og lejer, mellem skipper og sømænd

§§ 44-45 om at fuske med målene (skæppe, alen)

§§ 47-52 med gæsteretlige bestemmelser om at købe varer på torvet og at købe en gros af smør, huder, humle, tøj, salt, øl.

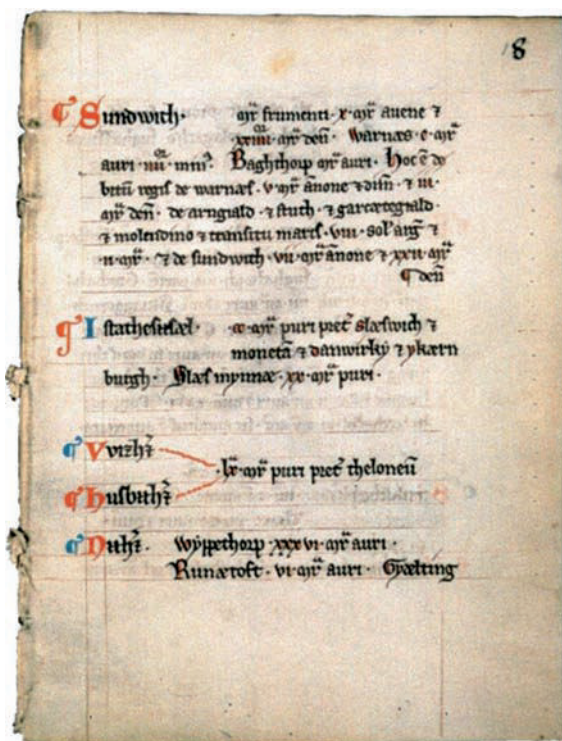
De resterende 6-7 enkeltstående paragraffer drejer sig om optagelse som borger med god andel og borgernes jurisdiktion i forhold til den kirkelige myndighed, biskoppen i Slesvig (§ 31), og præcisering af borgernes hjemting i Opneraa (§ 46).

Af den summariske gennemgang af skråens §§ 23-53 fremgår, at der ikke er en bestemt overordnet struktur. Nogle bestemmelser er taget fra Jyske Lov, andre fra generelle søretsbestemmelser, andre igen fra andre byers lovgivning eller fra aftaler eller forlig, som der har været behov for, og som byherren har kunnet godkende som en del af Opneraas købstadslovgivning. Det forekommer rimeligt at antage, at de små grupper af paragraffer og de enkeltstående paragraffer har deres basis i selvstændige dokumenter, der er blevet transsummeret sammen med ét dokument, der rummer de første 22 paragraffer. Det er sandsynligt, at de efterfølgende paragraffer er optaget i kronologisk orden. Men det må stå åbent, om og hvornår der er sket en transsummering ved stadfæstelse af tidligere versioner af skråen før 1335.

Tidsbestemmelse af elementer i skråens kernestykke

Analysen af arengaens udtryk »kong Valdemars tid« viste, at det var anvendt fra midt i 1260'erne og frem til 1320'erne og således for upræcist til en datering. Anderledes synes det at være med de to henvisninger til kongen i kernestykkets § 4. Kong Valdemar havde skænket købstaden de nødvendige fægange i syv landsbymarker, og for sine penge havde han foretaget det såkaldte »kongskøb« på Gl. Opner og Kolstrup mark og tilbagegivet arealet til ejerne, så borgerne i stedet til evig tid kunne have deres fædrift i Østerskov. Købstaden kunne kun trives, hvis den havde samme muligheder for at holde kvæg og oldensvin som en landsby. Græsningsrettighederne til en købstad måtte tages fra landsbyerne i nærheden, og derfor var kongens donationer betydningsfulde. Disse donationer må naturligvis være sket før kongens død i 1241.

Retshistorikeren Ole Fenger har argumenteret for, at den traditionelle historiske opfattelse, at de danske byer skulle være vokset op på krongods (kongeleiv) eller på grund, som kongen selv ejede, er anakronistisk. I den lille landsby Opner havde kong Valdemar II Sejr da også kun jord til $2\frac{1}{2}$ mark guld, svarende til et par små ejendomme.⁵⁹ I stedet pegede Fenger på, at kongens muligheder ved etablering af en ny købstad var baseret på retten til diverse regaler, bl.a. til forstrande, og Opneraa lå jo netop ved den »åbne bred«. Han sikrede også by-, havne- og torvefred, og til gengæld for sin sikring af fred og sikkerhed krævede han told og afgifter fra marked, havne,

Det såkaldte hovedstykke i Kong Valdemars Jordebog er affattet 1231. Øverst på siden er omtalen af Sundevad med kongens indtægter fra Varnæs. Efter Isted Syssel følger Vis Herred og Husby Herred under ét og nederst Ny Herred. Foto: Rigsarkivet.

mønt m.m.⁶⁰ Grundlæggende sikrede kongen, at købmænd kunne færdes og handle i fred i hans rige, men også ved aftaler med andre fyrster, at danske købmænd i udlandet fik de samme rettigheder.⁶¹

Den danske stormagtstid sluttede, da kong Valdemar II og hans søn i 1223 blev taget til fange af sin vasal grev Henrik af Schwerin og først blev frigivet to år senere mod betaling af enorme løsesummer.⁶² Kongen havde behov for flere indtægter i de følgende år, og de kunne komme fra told og beskatning i købstæderne. Valdemar II's interesse i at støtte fremkomsten af købstaden Opneraa var så stor, at han sørgede for, at købstaden fik tildelt græsgange, ja han bidrog endda med egne penge til fægang i Østerskoven. At det var Valdemar II's fremgangsmåde at støtte købstæder med græsgange, fremgår også af an-

dre privilegier. Han tilstod således borgerne i Fåborg, Nakskov og Stege grænsningsrettigheder, og i Estland, som han havde erobret i 1219, lod han med markskel og skelsten afmærke græsgangene til gavn for staden Revals indbyggere.⁶³ Bestemmelserne om fægangene knytter derfor tydeligt skråens kernestykke til Valdemar II's tid før 1241.

Fejlskrivningen »kongens foged« i § 18 indicerer som nævnt, at denne paragraf i skråen stammer fra den tid, hvor kongen var købstadens byherre. Denne konstatering kan dog ikke bidrage til en præcis datering, da kongerne skiftede mellem at have herredømmet over Sønderjylland og forlene hertugerne af Abel-slægten med det. Første reelle forlening var 1237 til Abel, der var konge 1250-52, og hvorved forleningen bortfaldt. Hans søn Valdemar blev forlenet med Sønderjylland i 1253, men døde allerede 1257, hvorefter kong Christoffer I. inddrog forleningen. Under de krigeriske begivenheder i 1260'erne var det hertug Erik, der havde magten over Sønderjylland. Efter hertugens død 1272 og frem til 1283 var forleningen inddraget af kongerne. Derefter fortsatte forleningen.⁶⁴

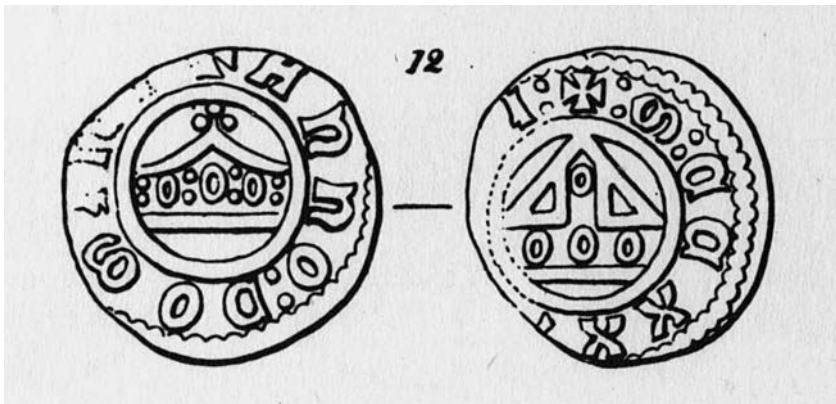
Muligvis kunne ordene i § 22 »hvis nogen ridder, væbner eller nogen anden sætter sit pant hos os« anvendes til en datering.⁶⁵ Væbner (latin *amiger*) betegnede en mand inden for herremandsstanden, der ikke havde modtaget ridderslaget, hvilket i løbet af 1200-tallet blev betingelsen for at få betegnelsen ridder (latin *miles*). Omtalen af riddere og væbnere er relativt begrænset i det danske diplommateriale. Oprindeligt har historikerne henført den selvstændige betegnelse væbner til slutningen af 1200-tallet og fundet, at omtalen af den samlede herremandsstand som »milites et amigeri« hørte til første halvdel af 1300-tallet.⁶⁶ Ud fra denne opfattelse måtte i det mindste skråens § 22 have en tilsvarende sen datering. Poul Johs. Jørgensen har dog fremført den opfattelse, at delingen i riddere og væbnere var ældre og muligvis var trængt ind fra udlandet før 1250. Denne opfattelse synes at være rigtig. Danmark var knyttet til den europæiske feudale udvikling, og den franske middelalderhistoriker Marc Bloch har dateret de første tekster med omtale af ridderslaget til anden halvdel af 1000-tallet.⁶⁷ Optagelsen af en ung greve i ridderordenen nævnes allerede omkring 1200 af historieskriveren Saxo i omtalen af de krigeriske begivenheder 1181 mod hertug Henrik Løve af Saksen. I diplomerne fra Valdemar II Sejrs tid finder man spredt omtale af enkelte riddere, af riddere, af en ridderorden og endda i 1239 af en væbner.⁶⁸ Skråens

ord i § 22 om riddere og væbnere kan derfor godt være affattet allerede i første del eller omkring midten af 1200-tallet.

Til en mere præcis datering af kernestykket kan man bruge dens omtale af skatter. Der er i § 7 tale om fogedens opkrævning af den særlige købstadsskat, der hed *arnegæld*. Denne skat nævntes også i 1231 i Kong Valdemars Jordebog ved den formodede bymæssige bebyggelse på Varnæs. Anderledes var det med omtalen af Rise Herred, hvortil landsbyen Opner hørte. Herredet skulle ud over at udrede en bestemt pengeafgift også betale told og fogedafgift. Tilsvarende bestemmelser gjaldt for Vis-Husby Herreder og Haderslev Herred. Selv om købstæderne Flensborg og Haderslev heller ikke var nævnt, antog udgiveren af jordebogen, Svend Aakjær, at toldafgiften vidnede om de tre købstæders eksistens allerede i 1231.

Det er muligt, at byerne eksisterede, og at tolden blev opkrævet dér. Det er dog ikke sandsynligt, at de var beskyttede købstæder med egen lovgivning og købstadsskatter mm., svarende til bestemmelserne i Opneraas skrå. Der anføres i jordebogen 1231 ingen typiske købstadsskatter i forbindelse med de tre herreder ud til Hærvejen. Samme sted omtales storbyen Ribe, hvor der ud over fogedafgift, told, hestetold og salttold også opregnes skatter fra byen som forband, ledning og møntafgift. Derfor må man antage, at Opneraa enten ikke var anlagt eller ikke havde fået sin første skrå i 1231, hvorefter den skulle betale skat til kongen.⁶⁹

I § 6 nævnes en skat, der kaldtes møntpenninge, som rådmændene skulle opkræve og deraf maksimalt afgive 8 mark til fogeden. Baggrunden for møntskatten findes i det kongelige møntmonopol, hvorefter kongen og de bisper, som han havde givet andel i denne ret, måtte slå mønt, der havde ret til at cirkulere. Valdemar II Sejr fik en indtægt ved tvungne årlige pengeombytninger, hvor den gamle mønt blev inddraget til en lav kurs, der var fordelagtig for kongen. Fremgangsmåden var praksis hos mange europæiske møntherrer, og som dem var også den danske konge villig til at ændre praksis og opretholde møntens værdi, hvis han i stedet fik en møntskat, også kaldt plovskat. Den synes at have været under gennemførelse i Jylland fra 1231, men den første omtale af plovskatten findes 1234 i en aftale mellem Valdemar II Sejr og Ribe-bispen. Først omkring 1240 var skatten også indført på øerne. Om selve Sønderjylland savnes der oplysninger, muligvis fordi det fra 1237 reelt fik status som hertugdømme under kongesønnen Abel. Fundet af den eneste daterede danske mid-

Valdemar II Sejrs mønt dateret 1234. Skannet fra P. Hauberg: *Atlas over Danmarks Mønter ca. 870-1241*, Kbh. 1906, Tabel V nr. 12.

delaldermønt er fra 1234, og den blev muligvis udstedt som markering af de nye møntforhold. En anden af Valdemar Sejrs mønter fra Ribe indtog i anden halvdel af 1230'erne en fremtrædende plads i den jyske og sjællandske møntcirkulation, og disse forhold må bestemt have haft betydning også i Opneraa. Kong Valdemars sønner formåede ikke at fastholde en stabil mønt, og i den Abel-Christofferske Forordning omkring 1252 nævnes møntskatten for sidste gang, og senest i 1256 afskaffede kong Christoffer I skatten ved sine møntforringelser.⁷⁰ Ud fra skråens omtale af møntskatten ville man kunne sætte *terminus post quem* for kernestykket til 1234 og *terminus ante quem* formentlig til 1252.

Skråen fastlægger i § 17 og § 18, at købstaden »ifølge gammel skik« skal have otte sandemænd og fire nævninge, som bor hos borgerne i staden og har hus og hjem dér. Ganske vist er sandemænd og nævninge velkendt fra Jyske Lov fra marts 1241, men institutionen kendes også tidligere.⁷¹ I § 17 henvises til, at de kun må afsættes efter »Sønderjyllands Lov«, men ordene om afsættelse kan være en senere tilføjelse. Christian Paulsen argumenterede i 1847 for, at lovbogen ikke kunne være blevet kendt i Aabenraa før efter Valdemar II's død i 1241, så henvisningen måtte således være en tilføjelse til skråen.⁷²

Konklusionen er da, at skråens kernestykke med §§ 1-22 må være blevet formuleret i tyve-året efter 1231 og før 1252 og mest sandsynligt i Valdemar II Sejrs sidste leveår 1234-1241.

Datering af 'tillægslovgivningen' i skråen

Svarende til transsumeringen af de tidlige Novgorodskråer kan man formode, at kernestykket er det ældste diplom, og at de efterfølgende diplomer er placeret efter dette i en kronologisk rækkefølge som §§ 23-53. Det kunne både være tilfældet, hvis der var sket stadfæstelse af tidligere udgaver af skråen under hertug Valdemar 5.s forgængere, eller hvis der kun var den ene stadfæstelse i 1335. En analyse af disse paragraffer med henblik på at identificere og datere de enkelte eller de otte grupper af paragraffer kan måske vise, hvorvidt rækkefølgen er kronologisk.

Nogle paragraffer har baggrund i Jyske Lov, andre i mere generelle søretsbestemmelser, andre er måske lånt fra andre stadsretter, eller hidrører fra aftaler eller forlig. Jyske Lov 1241 sigtede på et landbrugssamfund og rummede omfattende privatretlige, familieretlige og strafferetlige bestemmelser. Hvor disse bestemmelser er optaget i skråen, vil de dog kun give en *terminus post quem* og være begrænset anvendelige til en datering. En paragraf i skråen (§ 35) drejer sig om situationen, hvor en ægtemand finder en horkarl åbenlyst sammen med sin hustru, og paragraffen henviser selv til Jyske Lov (JL III 37). Andre steder i skråen, der kunne rumme inspiration fra Jyske Lov, er § 29 om dødsbobehandling (JL I 23), § 37 om heste og kreaturer, der anklages for at gå i andres korn, græs eller hø (JL III 48-50), § 38 om bebyggelse af forten (JL I 51) og § 47 om vidner på køb på torv (JL II 92-93).⁷³ Rækkefølgen af paragrafferne svarer således ikke til Jyske Lovs.

Den fyldige bestemmelse i skråens § 23 om kravet om skudsmål om god vandel ved optagelse som borger og de fulde rettigheder, der fulgte dermed, har en kort parallel i Københavns stadsret fra 1294 § 46.⁷⁴ En sammenhæng mellem de to stadsretter er ikke usandsynlig, da skråens næste paragraf, § 24, der handler om borgeres trusler om ildspåsættelse og drab på anden borger, også har en kort parallel i Københavns stadsrets § 40. Da skråens bestemmelser er mere udførlige, kan man formode, at de er ældre end dem, som Roskilde bispen Jens Krag gav København i 1294. I den første stadsret for København fra 1254 findes bestemmelserne ikke.⁷⁵ Spørgsmålet om, hvorfra bestemmelsen i skråens § 23 stammer, må stå åbent.

Desværre kan fejlskrivningen i skråens § 24, der omtaler »kongens foged«, på grund af de skiftende forleningsforhold som nævnt ikke

bruges til en præcis datering. I § 27 fastlægger skråen, at en fremmed, som ankommer med skib, må fortøje det til skibsbroen uden at spørge nogen om lov, blot han betaler den skyldige told. De få søretslige bestemmelser i skråen, bl.a. §§ 26-28 om fremmede skipperes oplagring og transport af varer, hører tydeligvis sammen.⁷⁶ Bestemmelsen om skibsbroen i § 27 kan måske anvendes til datering. Kong Christoffer I erklærede i 1257, at munkene i Løgumkloster var fritaget for betaling af told, hvis de nogensinde måtte komme til »vor havn i Aabenraa« med deres skibe eller til nogen anden havn inden for kongens rige. Blot fem år tidligere i 1252 havde kongen ellers generelt fritaget Løgumkloster for kravene om leding, ombudsmandens krav og andre afgifter til kongen.⁷⁷ Det må forstås således, at havnen er anlagt mellem 1252 og 1257. Det må antages, at udtrykket »vor havn« svarede til en skibsbro til datidens kogger og ikke blot til en simpel placering i åen eller for anker, hvilket så betyder, at §§ 26-28 kan dateres til før 1257.

I skråens § 31 fastlægges, at biskoppen i Slesvig ikke måtte stævne borgerne i Opneraa længere end til sin gård Hessel nær købstaden, og for denne indrømmelse havde han ret til en skat af hver husstand. Biskoppen havde den dømmende myndighed i sager angående de gejstlige, de kirkelige ejendomme eller i ægteskabssager. Han kunne lade sagerne pådømme i Slesvig domkirkes korsgang eller i sine bispegårde i Slesvig, Svabsted eller andetsteds. Borgerne blev således fritaget for lange rejser ved kun at blive stævnet til Hessel, og den tidligere forpligtelse afløstes ved en afgift på hver husstand i Opneraa.⁷⁸ Bestemmelsen kunne bygge på en aftale fra 1259. Kong Erik Glipping pantsatte da købstaden Aabenraa til biskop Niels 2. (d. 1265) i Slesvig. Hans far kong Christoffer I var død samme år, og han havde tilegnet sig for 462 mark kirketiender, som nu skulle tilbagebetales af de kongelige indtægter fra Aabenraa. Niels var blevet bisp i Slesvig i 1255 og støttede kongemagten i striden med ærkebiskop Jakob Erlandsen og holstenerne.⁷⁹

Inspiration til supplerende bestemmelser har Opneraas rådmænd også kunnet finde i andre stadsretter, f.eks. i Ribe stadsret, som kong Erik Glipping gav på hoffet i Nyborg den 26. juni 1269. Denne fastlagde et samarbejde mellem foged og rådmænd, der ligner skråens senere §§ 24, 34, 36 og 39.⁸⁰ Ribe stadsret (artikel 14) anførte også, at når kvinder kom i indbyrdes klammeri, skulle de bære sten om halsen op og ned ad stadens gader. I skråens § 34 hed det, at en sådan kvinde kunne forsvare sig med 12-mands ed, og led hun nederlag (blev fældet), skulle hun bære de dertil bestemte sten eller tilfredsstille klage-

Løgum Klosterkirke fra 1200-tallet. Foto: Museum Sønderjylland – ISL.

ren, fogeden og rådet efter deres skøn. Ribe stadsret (artikel 20 og 21) havde også udførlige bestemmelser om behandlingen af personer, der blev pågrebet med falske vægte eller mål til tørre eller flydende varer. Opneraas skrå §§ 44 og 45 fastsatte straffe for de samme forseelser. Ribe stadsret (artikel 27) rummede lige som skråen og Jyske Lov bestemmelser om drabet på en åbenbar horkarl.⁸¹

Bestemmelsen i § 36 om brand i et hus kan sammenlignes med Flensborgs stadsret (artikel 56).⁸² Inspiration fra Flensborg kan man måske også finde i skråens §§ 39-41 om leje- og arbejdsforhold. § 39 synes at være i familie med bestemmelser baseret på Slesvigs stadsret. Skråen bestemte, at skipperen og de med ham ombordværende (dvs. køb-

mænd) ikke skulle åbne deres last (»bunkær«), før der var gjort fyldest for hyre og mellemværender mellem ham og søfolkene; den der handlede i modstrid med dette, skulle betale skipperen og søfolkene 3 mark. En kort version af denne søretslige bestemmelse findes i den gamle Slesvig stadsret og derfra overført til Flensborg stadsret artikel 92.⁸³ Da Flensborg stadsret ikke blev nedskrevet før 1284, er det muligt, at disse paragraffer i skråen er blevet formuleret på dette tidspunkt.

Analysen indicerer, at der i skråens »tillægslovgivning« kan være tale om bestemmelser, der er blevet tilføjet skråens kernestykke i kronologisk rækkefølge. Skråens § 27 kan være fra før 1257, § 31 fra omkring 1259, §§ 44-45 måske efter 1269 og §§ 36 og 39-41 efter 1284. Da der er tale om et kort tidsrum, må dateringen dog være forbundet med betydelig usikkerhed. Det kan næppe heller fastlægges, hvornår købstadens ledelse har fået godkendt de nævnte bestemmelser fra Jyske Lov 1241 som en del af skråen.

Sammenligning af skråen med Flensborg og Haderslev stadsretter

Historikere har tidligere både fremhævet skråens selvstændige stilling til andre stadsretter og peget på en mulig sammenhæng med anden købstadslovgivning og Jyske Lov. Det lidt flimrende billede kan skyldes, at skråen er blevet behandlet som et sammenhængende hele i stedet for som et konglomerat. I fremstillingen af dansk købstadslovgivning i middelalderen skrev Grethe Jacobsen, at de tre sønderjyske byer, Tønder, Haderslev og Aabenraa, samt den kongerigske by Ribe var noget for sig selv med hver deres særlige stadsret. Tønder havde i 1243 lånt den hanseatiske by Lübecks stadsret og forblev uden for den danske købstadslovgivning. Haderslevs stadsret 1292 og Aabenraas skrå 1335 blev derimod givet af de slesvigske hertuger, og de lå tættere på de danske stadsretter.⁸⁴

Sammenligner man de privilegier, som kong Valdemar III i 1327 bevilegede de to danske købstæder Kolding og Vejle, er det dog svært at se særlige ligheder med Aabenraas skrå, som han stadfæstede i 1335. I privilegierne til de to købstæder bekræftede Valdemar III alle deres friheder og rettigheder, som de fra gammel tid havde modtaget af de danske konger. Derudover var der bestemmelser om, at husjerne i byen skulle udrede alle afgifter, om at processer skulle føres

ved tinget og efter loven, om fritagelse for told i kongeriget med undtagelse af Skanør, om antallet af sandemænd, om forkøb, osv.⁸⁵

Grethe Jacobsen skrev også, at ligheder og forskelle mellem Aabenraa og Haderslev først ville kunne fremdrages ved et detailstudium. En sådan sammenligning af indholdet og sammenhængen mellem de slesvigske stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev havde Christian Paulsen dog allerede foretaget i 1826.⁸⁶ Han analyserede dem ud fra tidens juridiske systematik, men inddrog også bestemmelser i skråen. Oprindeligt mente han fejlagtigt, at skråen var et senere supplement til den slesvigske gruppe af stadsretter. I 1847 erkendte han dog, at den var fra kong Valdemars tid. Hvis der havde eksisteret en skrå på kongens tid, så rummede den overleverede skrå dog også senere tilføjelser. Dens indhold karakteriserede han som bestemmelser om byens forhold, om »Polizeiliches«, om strafferetlige og retsforhold, men næsten intet privatretligt, sådan som det var tilfældet med de slesvigske stadsretter.⁸⁷

Hans sammenligning i 1826 mellem de slesvigske stadsretter og skråen viste kun nogle få lighedspunkter, såsom byfredens udstrækning til søs i Flensborg, bestemmelser om gæsternes handel (§§ 10-12), en gilderetslig bestemmelse om seks mands ed (§ 20).⁸⁸ Måske kunne der også nævnes bestemmelser om sømænds hyre (§ 39), om falske mål (§§ 42 og 43) og om brand (§ 35).⁸⁹ De sidstnævnte kunne være senere tilføjelser. Den systematiske gennemgang viste også, at de tre slesvigske stadsretter især rummede bestemmelser om tingsret, om lejeret, og ikke mindst familieret og arveret, der ikke svarede til bestemmelser i skråen.⁹⁰

Specielt om Haderslev stadsret skrev Christian Paulsen, at den ikke havde Slesvig stadsret som oprindeligt grundlag, men var mere særegen. Den var væsentlig mere påvirket af Jyske Lov, men med haderslevsk særpræg. Den rummede desuden enkelte artikler, hvis oprindelse han mente at kunne henføre til andre syd- og sønderjyske stadsretter, herunder Ribe.⁹¹ Han fandt dog også enkelte ligheder med Aabenraas skrå som omtalen af byens fægtninge, bestemmelser om fremmedes køb på torvet, en fremmeds søgsmål mod en anden for gæld samt edsafleggelse.⁹²

Hans-Friedrich Schütt skrev i 1992 i anledning af Haderslevs 700-års jubilæum en artikel, hvor han analyserede byens stadsret. Det må være forbundet med betænkeligheder, da teksten kun kendes i en rekonstruktion fra 1637, idet stadsretten var brændt 10 år tidligere. Schütt formodede endvidere, at rekonstruktionen ikke var identisk

med hertug Valdemar 4.s oprindelige stadsret fra 1292. I analysen skrev Schütt, at den foreliggende stadsret overordnet set var meget forskellig fra Slesvigs og Flensborgs stadsretter, men i adskillige henseender snarere lignede Aabenraas skrå. Alt i alt fandt han en ret klar struktur i Haderslevs stadsret. De første 9 paragraffer betegnede han som forfatningsretlige bestemmelser, §§ 10-13 som privatretlige og §§ 14-24 som strafferetlige bestemmelser. Derefter fulgte §§ 25-30 om aftaleret og markedsret og §§ 32-34 om søret. Efter Schütts opfattelse var §§ 31 og 35-39 senere enkeltbestemmelser fra byherrens side.⁹³

De forfatningsretlige bestemmelser i Haderslev stadsret er § 1 definition på fædriftsrettigheder, § 2 udstrækningen af byfreden, primært til lands, §§ 3-6 om toldgrænsen, om hertugens ret til tolden og detaljerede bestemmelser om toldtariffen, §§ 7-9 om færgeløn til Assens, om brud på helligdagsfreden og betaling af byskat.⁹⁴ Sammenligner man med de forfatningsretlige §§ 1-7 i Opneraas skrå, ser man forskellene. Det er § 1 om optagelse af borgere i Opneraa, § 2 om byfredens udstrækning til vands, § 3 om byfredens udstrækning til lands, § 4 om græsningsrettighederne, §§ 5-7 om tofteskat, møntpenge og arnegæld. I modsætning til stadsretten definerer skråen optagelsen af en borger, fastlægger primært byfreden til vands, bestemmer en delt indflydelse mellem kongens repræsentant og borgerne og anfører, hvilke skatter der skal betales. De gæsteretlige regler i skråen §§ 8-14 har ikke noget modstykke i Haderslevs stadsret. Skråens toldtarif § 9 er meget kortfattet sammenlignet med stadsrettens art. 5-7.⁹⁵

Til sammenligning tjener desuden den logiske rækkefølge og strukturen i Aabenraas skrå i §§ 1-22, der ikke genfindes i stadsretten. Det er ovenfor vist, hvordan §§ 23-53 kan opfattes som tillægslovgivning, der senere er blevet tilføjet skråen. Strukturen kunne svare til Haderslevs stadsret, men det er snarere generelle forhold i købstadslovgivningen, sådan som Grethe Jacobsen har redegjort for. Hvis man går lidt dybere i en sammenligning af bestemmelserne i skråen og stadsretten, viser der sig væsentlige og betydningsfulde forskelle.

Haderslev stadsrets privatretlige bestemmelser §§ 10-13 om arv, arvekøb og formyndere har ikke noget tilsvarende i skråens kernestykke. Først i dens senere paragraffer 29-30 kan man finde noget om opbevaring af arv. Haderslevs stadsrets strafferetlige bestemmelser i §§ 14-24 kommer ind på sandemænd og nævninge samt en række forbrydelser som hærværk, voldtægt, legemsangreb, tyveri. Her spores indflydelsen fra Jyske Lov, som det også gælder skråens tillægslovgivning. I skråen

fundtes en bestemmelse om stridigheder mellem Opneraas gildebrødre (§ 19), men i Haderslevs stadsret omtales ikke en sådan særlig rettighed for et gilde, bortset fra en skattefordel for dets hus.⁹⁶

Det synes ikke nødvendigt at fortsætte sammenligningen med de sidste bestemmelser i stadsretten om torvehandel, søretslike bestemmelser mm. Hvis man sammenligner skråen med den rekonstruerede stadsret fra Haderslev, må man konkludere, at ud fra de byspecifikke bestemmelser er de to stadsretter ret så forskellige.

Konklusion

I indledningen blev den tese opstillet, at skråen fra 1335 rummer et oprindeligt diplom fra kongens fastlæggelse af Aabenraas første privilegier i tiåret før Valdemar II's død 1241, mens de efterfølgende rettigheder, som byen erhvervede sig på forskellig vis, senere er blevet inkorporeret i skråen i 1335 eller tidligere som en slags »tillægslovgivning«.

Som diplom er skråen blevet bestemt som en transsumpt, dvs. et nyt dokument med gentagelse af indholdet i ældre breve. Den formelle analyse af diplomets indledende og afsluttende hoveddele har ikke med sikkerhed kunnet vise, at der har foreligget ældre breve som grundlag. Derimod viser en strukturanalyse af skråens mest særegne del, midterstykket, at de 53 paragraffer falder i to hoveddele. Ud fra rækkefølgen og indholdet af paragrafferne kan man konstatere en logisk rækkefølge for §§ 1-22, der brydes med § 23. Indholdsmæssigt definerer de første 22 paragraffer købstaden Opneraas borgere, deres retsområde, rettigheder og pligter. Dernæst kommer de gæsteretlige regler for fremmede købmænd i købstaden, og endelig dens gældende retlige og processuelle bestemmelser. De første 22 paragraffer er her kaldt skråens kernestykke. De efterfølgende §§ 23-53 hænger ikke logisk sammen med det, og de er ikke placeret i nogen systematisk rækkefølge. Ud fra indholdet kan man i dette andet hovedafsnit udsondre otte grupper med flere paragraffer, mens andre paragraffer forekommer enkeltstående. Disse grupper af paragraffer kan opfattes som hidrørende fra tillægslovgivning i form af diplomer med særlige bestemmelser.

Ved at datere kernestykket ud fra dets indhold, specielt begrebet »møntpenge«, er resultatet, at det mest sandsynligt må være blevet formuleret mellem 1234 og 1241. For de efterfølgende paragraffer sy-

nes det sandsynligt, at skråens § 27 stammer fra før 1257, § 31 fra omkring 1259, §§ 44-45 måske efter 1269 og §§ 36 og 39-41 efter 1284. Det svarer til en mulig kronologisk rækkefølge i den endelige skrån, men dateringen af disse bestemmelser er forbundet med usikkerhed. Generelt må det dog siges, at den opstillede tese er bekræftet.

Skråen har på grund af sit kernestykke en ganske særegen karakter. En sammenligning med Haderslev stadsret 1292 viser, at den og skrån er ganske forskellige. Den mest markante forskel er, at skrån definerer en delt indflydelse mellem fogeden som kongens repræsentant og byens borgere ved deres rådmænd samt en diskrimination af de fremmede købmænd. Sådanne bestemmelser findes ikke i Haderslev stadsret, og det må skyldes, at skrån og stadsretten er opstået i forskellige situationer og med forskellige formål.

Man kan tolke skråens kernestykke som det oprindelige dokument, hvorved Valdemar II Sejr i sine sidste år aftalte med en gruppe danske købmænd at tildele dem privilegier med retslige rammer og økonomiske fordele ved etableringen af en købstad Opneraa i stedet for handelspladsen ved Varnæs. Der synes ikke at være kendte paralleller i andre diplomer til kernestykket. De senere paragraffer kan forstås som de efterfølgende byherrer begünstigelse af Opneraa, som i de næste årtier er blevet indføjet i tidligere versioner af skrån, senest i 1335.

Perspektiver: Aabenraas tidlige historie set i lyset af skrån

I den seneste *Sønderjyllands Historie* (2008) omtales, at der i 1100-tallet kom en hel bølge af nye byer i den sønderjyske region ved siden af de kendte gamle byer Slesvig og Ribe. Det er bemærkelsesværdigt, at disse nye byer som forgængere havde handelspladser, der efter et århundrede eller mere blev nedlagt eller flyttet. Arkæologisk dokumenteret er f.eks. lokale handelspladser ved Brovold inderst i Augustenborg Fjord og ved Starup på et næs i Haderslev Fjord. Starupbebyggelsen fungerede fra før midten af 1000-tallet til ca. 1200. Den overlappede tidsmæssigt let med en ny bebyggelse i Haderslev tre km derfra. Svarende til dette blev markedspladsen ved Brovold nedlagt omkring 1200, samtidig med at byen Sønderborg voksede frem.⁹⁷

I Kong Valdemars Jordebog 1231 omtales, at Varnæs betalte afgifter til kongen som arnegæld, stud og gårdsædegæld, der må tolkes som

hørende til en bymæssig bebyggelse. Der fandtes også en mølle og en færgesoverfart, som gav kongen indtægter. Varnæshandelspladsen havde et godt udblik over Lillebælts-områderne og hørte muligvis til de mange kongelige borganlæg etableret ved kyster og færgesteder til værn mod venderne. De var en alvorlig trussel frem til 1180'erne, men efter at fredelige tider var indtruffet, var kongens vigtigste formål sikkert øgede indtægter fra told og skatter fra en aktiv bymæssig bebyggelse.

I Kong Valdemars Jordebog opførtes under Rise Herred, at man dér betalte told og fogedafgift. Det opfattede udgiveren Svend Aakjær som et vidnesbyrd om eksistensen af købstaden Aabenraa på dette tidspunkt, selv om den ikke var nævnt eksplicit. En tilsvarende slutning drog han med omtalen af told fra Vis-Husby Herreder og den uomtalte købstad Flensborg samt fra Haderslev Herred og den uomtalte købstad Haderslev. Måske var bysamfundene Aabenraa, Flensborg og Haderslev i 1231 så småt ved at tage form, selv om de ikke nævnes ved navn.⁹⁸ I 1231 bidrog et kommende Opneraa i hvert fald endnu ikke med særlige købstadsskatter til kongen, sådan som de f.eks. kendes fra Ribe, og stedet besad næppe heller særlige rettigheder.

Indholdet af skråen og fremkomsten af Opneraa passer godt sammen med en noget overset teori om urbaniseringen af de middelalderlige danske byer, den såkaldte *netværksteori*. Den lægger hovedvægten på bevægelsen af varer, tjenester og informationer i et foranderligt netværk uden noget klart centrum. I nogle af byerne forbindes dette netværk med andre netværk, og de fremstår som *gateways*; det gælder typisk for havnebyer.⁹⁹ Med nye havnebyer kunne der knyttes an til de mere besværligt tilgængelige netværk inde i landet. I middelalderen blev således omtrent tre fjerdedele af de danske købstæder placeret ved kysten, hyppigt inde i fjordene så langt inde som det var muligt at færdes med skib, sådan som det skete med lokaliseringen af Opneraa.¹⁰⁰ Handel ad søvejen var usikker, men i de tidlige statsdannelser søgte kongemagten at skabe orden og sikkerhed for handelen i *ports of trade*. Det foregik ved såkaldt *administreret handel*, hvor den centrale myndighed både fastlagde karakteren af varehandelen, dens omfang og prisniveau og ikke mindst, hvor den skulle foregå. Afgørende for lokaliseringen af en købstad var kongens og kirkens økonomiske behov, ikke en nutidig opfattelse af økonomiske og kommercielle hensyn. Kongemagtens nøje styring af samfundets handels-

Valdemar II Sejrs segl fra 1216 viser på forsiden kongen med krone siddende på sin trone med scepter i højre hånd og rigsæblet i venstre hånd. Omskriften på seglet nævner kongens navn og titler. Foto: Rigsarkivet.

mæssige udvikling i 1200- og 1300-tallet foregik ved bylovgivning og privilegier. Opneraa kan ses som kongemagtens ønske om en styring af samfundets handelsmæssige udvikling, hvor bebyggelsen kan have fået rollen som en regional *port of trade*.¹⁰¹

I Opneraas nordvestlige bagland fandtes betydelige godssamlinger, der tilhørte Ribebispen og stormandsslægter.¹⁰² Men som noget nyt var der forholdsvis tæt på i 1170/71 i Løgum blevet grundlagt et cistercienserkloster, som frem til 1250'erne udviklede sig til at blive en stor og rig institution. Cistercienserklostrene var moderne, rationelt drevne godskomplekser med hovedgårde, *grangier*, der styredes af lægbrødre. Grangierne producerede et overskud af landbrugsvarer, der kunne sælges i nærmeste købstad eller eksporteres. Det gik bl.a. til Opneraa, for klostret fik i 1257 fritagelse for udførselstolden.¹⁰³

Også på den baggrund var det fornuftigt at flytte handelsstedet så langt ind i Aabenraa fjord som muligt. Det skete med en skrå fra slutningen af 1230'erne, hvorved kongen aftalte rammerne for de lokales og de fremmede købmænds aktiviteter. Bestemmelserne kunne lette de lokale og fremmede købmænds fjernhandel med tunge og voluminøse landbrugsprodukter, opgjort i læster, solgt og udført i tøndemål. Skråens oprindelige bestemmelser vidner ikke om en købstad som centrum for et lokalt opland, men om en havn i et handelsnetværk. Ved at give Opneraa bestemmelser om en byfred, der sø-

værts strakte sig til Skarrev og halvvejs ud til Varnæs, mistede sidstnævnte handelsplads givetvis sin berettigelse.¹⁰⁴

Kongen optrådte jævnlige som grundlægger af byer, hvor han som byherre gav privilegier og garanterede deres særstilling. Da det i slutningen af 1230'erne skete med Opneraa, var det i et område, som kongens kancelli udmærket kendte. I det sydøstligste hjørne af Rise herred på en bakke lå en lille landsby Opner, hvor kongen havde en mindre ejendom. Det samme var tilfældet i flere af omegnens landsbyer, bl.a. Hostrup, Ensted, Hessel, Barsmark. På den sydlige side af bakken ud til fjorden ved åens udløb blev købstaden Opneraa placeret. Kongen eller hans repræsentant formulerede i 1230'erne rammerne for den nye købstad, sådan at kongens økonomiske og retlige interesser blev varetaget. Det skete i en aftale med købmændene i en grundlæggende skrå på 22 paragraffer, der logisk og klart opstillede deres rettigheder og pligter, og satte dem op over for de tilrejsende fremmede købmænds større pligter og begrænsede rettigheder. Forstået på den måde er skråens kernestykke et usædvanligt dokument.

Købstaden fik sit navn af åen og landsbyen Opner, som man ikke har kunnet lokalisere endeligt, hverken ved arkæologiske gravninger eller ved topografiske analyser. Den ubekræftede opfattelse har været, at den lå på bakketoppen ved den senere bykirke, men måske lå den snarere på den nordlige skråning tæt ved landsbyen Kolstrup. Kongens køb af græsningsrettigheder skete nemlig i den bymark, som Opner havde fælles med Kolstrup. Og selv om Kolstrup også senere havde betydelige arealer, savnes den i listen over de syv landsbyers bymarker rundt om Opneraa. I listen anførtes kun Gammel-Opners bymark, som kan have været fælles for de to landsbyer. Opner og Kolstrup hørte formentlig til herredssognet Rise, og derhen førte vejene mod vest. Da de gamle veje ifølge Jyske Lov I 56 skulle bevares, kunne det betyde, at Opner har ligget i knækket omtrent dér, hvor den gamle vej mod vest over Kolstrup stenbro førte til Rise og mod nord ad den gamle kongevej *via regia* til Løjt og videre til Haderslev.¹⁰⁵

Kongens efterfølgere interesserede sig ligeledes for handelen i den ny købstad og ikke mindst i indtægterne fra den. I købstadens tidlige tid belønnede kong Christoffer I sine støtter, gejstlige som købmænd i forskellige købstæder, med toldfrihed. I 1252 gjaldt det også cistercienserklostret i Løgum, og 1257 udstedte kongen endda et brev med fritagelse for told til munkene i Løgumkloster, hvis de kom til »vor

Ved udgravningen til en fjernvarmecentral i Humlehaven i Aabenraa i 1957 fandt arbejderne denne brolægning eller fundament, der må stamme fra den oprindelige kirke i Opneraa. Foto: Museum Sønderjylland – ISL.

havn i Aabenraa«. Han må have ladet *sin* havn anlægge i disse år. Udstedelsen af dokumentet skete i nærvær af hans støtte, bisp Niels af Slesvig, der to år senere fik købstaden i pant for et stort beløb, som kongen skyldte ham. Umiddelbart kort før sin død 1259 besøgte Christoffer I i øvrigt byen.¹⁰⁶

Ambitionerne i købstaden efter modtagelsen af den første skrå har været store. I den oprindelige bebyggelse fandtes en kirke, hvis opførelse sikkert også må forstås i sammenhæng med kongens overhøjhedsret over byen. Relativt kort efter udstedelsen af den oprindelige skrå tog sogneboerne formentlig initiativ til byggeriet af en enskibet korskirke med god plads til borgernes alterstiftelser. Den var viet til helgenen Sankt Nicolai, der ikke mindst var kendt for legenden om, hvordan han frelste nødstedte søfolk.¹⁰⁷ Den var meget synlig for de sejlene placeret øverst på bakketoppen og uden for købstadens bebyggelse, men inden for skråens afgrænsning af byfreden. Den blev opført i tidens nye byggemateriale, tegl, og dens udformning svarede til det, der var højeste mode i 1200-tallet i byerne omkring Øster-

søen.¹⁰⁸ Den kan have været tænkt som en fælles kirke for købstaden og Gammel Opner, og måske er den oprindelige landsby gradvist blevet inkorporeret i købstaden. Købstaden udvidede i løbet af det næste århundrede sit område i etaper mod nord samt mod vest, hvor kongens borg lå, og der blev efter 1350 anlagt en stor øst-vestlig voldgrav til markering af bygrænsen.¹⁰⁹

De årvågne rådmænd i Opneraa udvidede deres købstads rettigheder med nye privilegier, sådan som det fremgår af §§ 23-53 i den kendte udgave af skrån 1335. Også i tiden efter 1335 har købstadens rådmænd og senere borgmestre givetvis sørget for at sikre sig supplerende privilegier til Aabenraa, men de må være gået tabt ved de militære troppers hærgen i 1523 og ved bybranden i det følgende århundrede. Selve den omfattende Aabenraa købstads skrån blev dog heldigvis bevaret for eftertiden.

KILDER

http://www.museum-sonderjylland.dk/SIDERNE/Museerne/ISL-Lokallhistorie/documents/Aabenraabysskraamedtekst_000.pdf

Corpus statutorum Slesvicensium. Zweyter Band: Die Städte: Schleswig, Eckernförde, Flensburg, Apenrade, Hadersleben und Husum betreffend, bd. 2 (1795).

Danmarks Riges Breve (forkortet DRB med anførelse af bind- og diplomnummer)

Die Nowgoroder Schra in sieben Fassungen vom XII bis XVII Jahrhundert. Im Auf-

trage der baltischen geschichtsforschenden Gesellschaften herausgegeben von Dr. W. Schlüter. (Dorpat 1911).

Jydske Lov 750 år. Red. af Ole Fenger og Chr. R. Jansen (1991).

Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved Svend Aakjær (1926-43), bd. 1 og 2.

Saxonis Gesta Danorum. Udg. af Jørgen Olrik og Hans Ræder, bd. I (1931).

Thorsen, P. G.: *De med Jydske Lov beslægtede stadsretter* (1855).

Aabenraa Bykrønike 1620 med tilføjelser 1635-41. Udg. ved H.V. Gregersen (1987).

LITTERATUR

Albrechtsen, Esben: »Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13.-14. århundrede«, *Historisk Tidsskrift* (1974), 13. rk. bd I, s. 81-152.

Andrén, Anders: *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark* (1985).

Bloch, Marc: *Feudal Society*. Vol. II (engelsk udgave 1965).

Brandt, A. von: *Werkzeug des Historikers* (1958).

<http://www.byhistorie.dk/vikingetid-og-middelalder/>

Christensen, Aksel E.: »Über die Entwicklung der dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert«, *Acta Visbyensia I* (1963), s. 166-172.

- Christensen, Søren Bitsch: »De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og udforskning – et bud på nogle hovedlinjer«, *Middelalderbyen. Danske Bystudier I* (2004), s. 13-61.
- Christensen, William: »Om nogle af det 15. Aarhundredes Betegnelser for Adelsstanden«, *Historisk Tidsskrift* 8. rk. bd. IV. Tillægshæfte til Edvard Holm (1912-13), s. 38-51.
- Dansk Biografisk Leksikon (Bricka)* (1887-1905).
- Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.) (1979-84).
- Dansk søfarts historie 1. Indtil 1588. Fra stammebåd til skib* (1997). Ved Jan Bill, Bjørn Poulsen, Flemming Rieck og Ole Ventegodt.
- Dansk Udenrigspolitik Historie 1. Konger og krige 700-1648* (2001). Ved Ole Feldbæk, Esben Albrechtsen, Nikolaj Petersen og Karl-Erik Frandsen.
- Det sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid og Middelalder* (2003). Ved Per Ethelberg, Nis Hardt, Bjørn Poulsen og Anne Birgitte Sørensen.
- Falck, Nicolaus: »Bemerkungen, betreffend die Statute der Stadt Apenrade«, *Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg*. Bd. IV (1845), s. 554-556.
- Fenger, Ole: *Fejde og Mandebod* (1971).
- Fenger, Ole: »Kongelev og krongods«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 100:2 (2000), s. 257-284.
- Frahm, Friedrich: »Das Stadtrecht der Schleswiger und ihre Heimat«, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 64 (1936), s. 1-100.
- Gertz, M. Cl.: *Historisk Læsebog i Middelalders-Latin særlig til Brug for de historiske Studerende ved Københavns Universitet* (2. udg. 1931) med Kommentar (1924).
- Gregersen, H. V.: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene* (1974).
- Gribsvad, Frode og Johan Hvidtfeldt: *Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. En Oversigt* (1944).
- Grinder-Hansen, Keld: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340* (2000).
- Gylldendals Danmarks historie Bind 1. Tiden indtil 1340*. Ved Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen og Helge Paludan (1977).
- Hasselberg, Gösta: *Studier rörande Visby Stadslag och dess källor* (1953).
- Jacobsen, Grethe: »Dansk købstadslovgivning i Middelalderen«, *Historie. Jyske samlinger*, ny række XIX (1992), s. 393-439.
- Jansen, Henrik M., Tore Nyberg og Thomas Riis: »Danske byers fremvekst og udvikling i Middelalderen«, *Middelaldersteder. Det XVII Nordiske historikermøde* (1977).
- Jørgensen, Poul Johs.: »De danske Købstæders Forfatning«, *Nordisk Kultur*, bd. VI (1931-33), s. 63-72.
- Jørgensen, Poul Johs.: *Dansk Retshistorie* (2. udg. 1947).
- Kulturhistorisk Lexikon for Nordisk Middelalder* (1956-78), forkortes KLNLM.
- Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele: *Arkivalier fortæller Aabenraa-historie* (1985).
- Liebgott, Niels-Knud: *Hellige mænd og kvinder* (1982).
- Mackeprang, M.: *Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV* (1900).
- Mackeprang, M.: »Løgum Kloster og dets Gods«, *Sønderjyske Årbøger* 1945, s. 20-127.
- McGuire, Brian Patrick: *The Cistercians in Denmark* (1982).
- Madsen, Lennart S.: »Die nordschleswigsche Städte im Mittelalter. Archäologische Ergebnisse«, *Offa* nr. 56 (1999).
- Madsen, Lennart S.: »Haderslev – de første to århundreder«, *De første 200 årene – nytt blick på 27 skandinaviske middelalderbyer* (2008), s. 135-146.
- Nielsen, Anders Reinholdt: »Lægbrødre og godsdrift«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 107 (2007), s. 2-33.
- Nyborg, Ebbe: »Kirke og sogn i højmiddelalderens by«, *Middelalderbyen, Danske Bystudier I* (2004), s. 113-190.
- Paulsen, Christian: »Beitrag zu der Geschichte der Süd-jütischen Stadtrechte und Versuch einer Darstellung des Geistes derselben«, *Staatsbürgerliches Magazin mit besonderer Rücksicht auf die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg* (1826), s. 54-198.

- Paulsen, Christian: »Bemerkungen über das Flensburger und Apenrader Stadtrecht«, *Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg* (1847), s. 129-141.
- Riis, Thomas: *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332* (1977).
- Runge, Johann: *Christian Paulsens politiske Entwicklung* (1969).
- Schütt, Hans-Friedrich: »Zum Haderslebener Stadtrecht von 1292«, *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nord-schleswig* 1992, s. 5-28.
- Schütt, Hans Friedrich: »Zur Verleihung des Tonderner Stadtrechts«, *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* 1993, s. 17-44.
- Schütt, Hans Friedrich: »Apenrader Schrage und Apenrader Stadtrecht«, *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* 1985, s. 23-31.
- Sct. Nicolai kirke i Aabenraa: *en bykirke gennem 750 år*. Red. af Lars N. Henningsen (2002).
- Skyum-Nielsen, Niels: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290* (1962).
- Skyum-Nielsen, Niels: »Den danske konges kancelli i 1250'erne«, *Festskrift til Astrid Friis* (1963) s. 225-245.
- Skyum-Nielsen, Niels: »Kanslere og skrivere i Danmark 1252-1282«, *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen* (1966), s. 141-184.
- Skyum-Nielsen, Niels: *Kvinde og slave* (1971).
- Steenstrup, Johannes: »Granskninger over nogle Personer i B.S. Ingemanns »Valdemar Sejrs«, *Historisk Tidsskrift* 6. rk. bd. I (1887-88), s. 789-793.
- Steenstrup, Johannes: *Skriftarternes Historie og Diplomatiken samt Læren om Vaabenmærker, Segl og Mønter* (1915).
- Sønderjyllands Historie indtil 1815*. Red. af Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrøg Rasmussen (2008).
- Ulsig, Erik og Sørensen, Axel Kjær: »Studier i Kong Valdemars Jordebog – Plovtalsliste og Møntskat«, *Historisk Tidsskrift* 14. rk. bd. II (1981), s. 1-26.
- Ulsig, Erik: »Valdemar Sejrs kongemagt«, *Jyske Lov 750 år*. Red. af Ole Fenger og Chr. R. Jansen (1991), s. 65-78.
- Varnæs Sogns Historie*. Red. af Johan Hvidtfeldt og Troels Fink (1944).
- Venge, Mikael: *Dansk Skattheorie Bd. 1. Danmarks skatter i Middelalderen indtil 1340* (2002).
- Vestergaard, Orla: »Forkøb, landkøb og forprang«, *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen* (1966), s. 185-218.
- Voldsteder i Danmark. En vejviser Jylland II*. Red. af Connie Jantzen, Lennart S. Madsen og Rikke Agnete Olsen (1999).
- http://de.wikipedia.org/wiki/Nowgoroder_Schra
- Witte, Jørgen: »Aabenraas oprindelse«, *Sønderjysk Månedsskrift* 2006, s. 43-47.
- Åbenrå Bys Historie*, bd. 1 (1961). Red. af Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

NOTER

1. Skråen er f.eks. gengivet på http://www.museum-sonderjylland.dk/SIDERNE/Museerne/ISL-Lokalhistorie/documents/Aabenraabysskraamedtekst_000.pdf.
2. Jacobsen (1992), s. 423.
3. *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.) bd. 15, s. 239, om Valdemar (III) Eriksen (ved Esben Albrechtsen); bd. 5, s. 154f, om grev Gerhard 3. (ved Esben Albrechtsen); Albrechtsen (1974), s. 93f; Schütt (1985), s. 24f.; *Sønderjyllands Historie indtil 1815* (2008), s. 131ff.
4. *Åbenrå Bys Historie* (1961) bd. 1, s. 26.
5. Schütt (1985), s. 25, 29.
6. Slutningen af Dispositio i Aabenraa skrå 1335.
7. Jacobsen (1992), s. 398ff, 415. Kong Valdemar III's håndfæstning 1326 bestemte (§ 31), at købstædernes privilegier og love skulle fornyes uden vederlag og betaling, med undtagelse af det fra gammel tid sædvanlige

- skrivervær. Se *DRB* 2:9, nr. 273; Jørgensen (1947), s. 103f.
8. *DRB* 2:8, nr. 48, 4.9.1318.
 9. *DRB* 2:9, nr. 273, §§ 17 og 38.
 10. Jacobsen (1992), s. 408f.
 11. Jf. udførelsen af kancelliopgaverne ved det kongelige hof i de foregående årtier, se Skyum-Nielsen (1966), s. 141-145, 184.
 12. *DRB* 2:11, nr. 215; Schütt (1985), s. 26, skelnede også mellem privilegium og lokale bestemmelser.
 13. *DRB* 2:9, nr. 311, 429.
 14. Riis (1977), s. 274-277, 282.
 15. *DRB* 2:3, nr. 121.
 16. Se Valdemar III's håndfæstning i *DRB* 2:9, nr. 273, hvor grev Gerhards navn anføres sammen med den nye konge. *Dansk Biografisk Leksikon* (3. udg.) bd. 15, s. 239, om Valdemar (III) Eriksen (ved Esben Albrechtsen); sst. bd. 5, s. 154f, om grev Gerhard (ved Esben Albrechtsen); Albrechtsen (1974), s. 93f.
 17. *KLNM* Bd. 6, sp. 150f, opslag Handelsprivilegier; *DRB* II:3, nr. 121; *DRB* 2:9, nr. 273, 281, 290, 290.
 18. *Åbenrå Bys Historie* bd. I, s. 26.
 19. *Corpus statutorum Slesvicensium* (1795); Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele: *Arkivalier fortæller Aabenraa-historie* (1985), s. 1.
 20. Runge (1969), s. 84f; Paulsen (1826); Falck (1845), s. 554ff.
 21. Om kildeudgivelserne i *Gyldendals Danmarks historie* Bind 1. *Tiden indtil 1340* (1977), s. 523f.
 22. Jørgensen (1947), s. 99-120, specielt s. 109f. og litteraturoversigt s. 119f.
 23. *Åbenrå Bys Historie* bd. 1 (1961), s. 21ff., 25ff. Afsnit om middelalderen.
 24. Gregersen (1974), s. 41f.
 25. Schütt (1985), s. 26-29.
 26. Jacobsen (1992), s. 398, 430.
 27. Jacobsen (1992), s. 406ff.
 28. Jacobsen (1992), 423f.
 29. Steenstrup (1915), s. 43; Gertz (1931). Det skal nævnes, at Schütt (1993), s. 29f, henviste til en diplomanalyse i sin omtale af Tønders byret.
 30. Jf. metoden i Skyum-Nielsen (1963), s. 231.
 31. Gribsvad og Hvidtfeldt (1944), s. 141; *Aabenraa Bykrønike 1620* (1987), s. 30f.
 32. Den danske oversættelse i *DRB* 2. rk., 11. bind 1333-1336, udarbejdet af Adam Afzelius samt C.A. Christensen, nr. 215, s. 181ff.
 33. Citater efter *DRB* 2. rk., 11. bd 1333-1336, nr 215f.
 34. Hasselberg (1953), s. 23f, 49f; *Die Nowgoroder Schra* (1911), s. IX, X, Vorwort, s. 14, 16ff. http://de.wikipedia.org/wiki/Nowgoroder_Schra
 35. Hasselberg (1953), s. 80; Frahm (1936), s. 62ff.
 36. Brandt (1958), s. 109ff; Steenstrup (1915), s. 52ff.
 37. *KLNM* bd. 7, sp. 460f, opslag *Invocatio*.
 38. *KLNM* bd. 1, sp. 205-211, opslag *Arenga*.
 39. *DRB* 1:7, nr. 276, 324; *DRB* 2:1, nr. 45, 99.
 40. *DRB* 2:1, nr. 384 og 463; udtrykket bruges også ved bekræftelsen af Nyborgs privilegier 1292, se *DRB* 2:4, nr. 83.
 41. *DRB* 2:8, nr. 239; *DRB* 2:9, nr. 6.
 42. *DRB* 2:9, nr. 196.
 43. *DRB* 2:9, nr. 273.
 44. *DRB* 2:9, nr. 311, 313, 314.
 45. *KLNM* bd. 3, sp. 107-110, opslag *Dispositio*; *Primo* og derefter *item* blev brugt af kongens kancelli fra 1318 ved opremsninger, f.eks. ved Christoffer II's håndfæstning 1320, Valdemar III's egen håndfæstning 1326, hans stadfæstelse af privilegierne af flere udenlandske byer, til Harderwijk, Stavern, Kampen og Stralsund 1326, men også tilsvarende Knud Porse til Halmstad 1327, og Valdemar III til Vejle 1327 (*DRB* 2:8, nr. 176, *DRB* 2:9, nr. 273, 311, 313, 314, 324, 390, 429).
 46. *DRB* 2:8, nr. 176; *DRB* 2:9, nr. 273.
 47. *DRB* 2:9, nr. 311, 312, 312, 314, 429.
 48. *KLNM* bd. 2, sp. 595-597, opslag *Corroboratio*.
 49. Brandt (1958), s. 109ff.
 50. *DRB* 2:11, nr. 215, s. 181ff.
 51. Schütt (1985), s. 26.
 52. Vestergaard (1966), s. 185, 188.
 53. *Åbenrå bys historie* (1961), s. 16f.; Jansen m.fl. (1977), s. 51.
 54. Vestergaard (1966), s. 197ff; *KLNM* bd. 5, sp. 689f, opslag *Gæster*.
 55. Fenger (1971), s. 493.
 56. Om bytinget mm., se Jørgensen (1947), s. 428ff.

57. Jf. Brandt (1958), s. 103.
58. Jf. Flensborg Stadsret, § 56.
59. *Kong Valdemars Jordebog* (1926-43), bd. 1, hft. 2, s. 8, 98; bd. 2, hft. 1, s. 84.
60. Fenger (2000), s. 271-275; om retten til forstrand, se *Jyske Lov* 3. bog, kap. 61 (*Jydske Lov 750 år*, s. 284).
61. DRB 1:7, nr. 59 og 60, 21.10.1240; *Dansk søfarts historie* 1 (1997), s. 138ff.
62. *Dansk Udenrigspolitik Historie 1. Konger og krige 700-1648* (2001), s. 84f; *Sønderjyllands Historie* (2008), s. 100f.
63. DRB 2:1, nr. 491, 10.8.1265; nr. 492, 13.8.1265; DRB 2:2, nr. 8, 25.4.1266, nr. 102, 14.5.1268; DRB 2:3, nr. 295, 23. maj 1288, og nr. 316, 5.9.1288.
64. *Dansk Biografisk Lexikon* (Bricka) bd. 18, s. 189f (Kr. Erslev); *Åbenrå Bys Historie* bd. 1, s. 23-25; *Sønderjyllands Historie* (2008), s. 124.
65. Riddernes pligter i byen findes omtalt i alle stadsretter af den slesvigske gruppe, se Paulsen (1826), s. 100, noten.
66. KLNMBd. 20, sp. 297; Christensen (1912-13), s. 39f; Steenstrup (1887-88), s. 791f.
67. Jørgensen (1947), s. 380f; Bloch (1965), s. 312-317.
68. *Saxonis Gesta Danorum* bd. I, Liber 15, V 4, s. 532; f.eks. DRB 1:5, nr. 47, 124, 212; DRB 1:6, nr. 52, 199; DRB 1:7, nr. 25, 42, 44, 304; DRB 1:7, nr. 32, vedrørende en væbner og et skøde fra 1239, findes gengivet i en dansk-sproget registrant fra 1548 med den tids betegnelse 'riddermandsmand'.
69. *Kong Valdemars Jordebog* bd. 1, hft. 1, s. 159, bd. 1, hft. 2, s. 8f, 98f, bd. 2, hft. 1, s. 81ff.
70. Ulsig og Sørensen (1981), s. 18-22; Grønder-Hansen (2000), s. 42, 52, 63-68; Ulsig (1991), s. 67f; *Sønderjyllands Historie* (2008), s. 93.
71. DRB 1:7, nr. 27, 23.8.1239.
72. Se Paulsen (1847), s. 136f.
73. *Jydske Lov 750 år* (1991), s. 243-286.
74. Jansen m.fl. (1977), s. 66; DRB 2:4., nr. 121, 29.2.1294.
75. Jørgensen (1947), s. 113; DRB 2:4., nr. 121, 29.2.1294; DRB 2:1, nr. 138, 13.3.1254.
76. I skrån selv er der kun spredte tegn på særetslike bestemmelser svarende til Slesvigs stadsret og de af den lante bestemmelser mm., Hasselberg (1953), s. 76-80.
77. Witte (2006), s. 45f; fra 1242 findes en definition på 'andre tjenester og betalinger' til kongen ud over told, nemlig forband (en vare- eller skibsafgift for fremmede) og torvegæld. Se Erik IV Plovpenning's fritagelse til købmændene fra Ribe 4.5.1242 i DRB 1:7, nr. 97.
78. *Sct. Nicolai kirke* (2002), s. 49f; en tilsvarende bestemmelse findes også i Slesvigs plattyske byret fra ca. 1400, § 40, jf. Jansen m.fl. (1977), s. 81, note 2.
79. DRB 2:1, nr. 303; *Åbenrå Bys Historie* bd. 1, s. 36f; *Dansk Biografisk Lexikon* (Bricka) bd. 12, s. 204f (Kr. Erslev); Skyum-Nielsen (1962), s. 132, 155, 167.
80. Jansen m.fl. (1977), s. 57.
81. DRB 2:2, nr. 145, 26.6.1269.
82. Thorsen (1855), s. 78f, 194; Paulsen (1826), s. 198.
83. Paulsen (1826), s. 130.
84. Jacobsen (1992), s. 423f.
85. DRB 2:9, nr. 424, 22.7.1327, og nr. 429, 16.8.1327.
86. Runge (1969), s. 84f; Paulsen (1826).
87. Paulsen (1847), s. 136f; P.G. Thorsen (1855), s. 57ff.
88. Paulsen (1826), s. 166f, 183.
89. Paulsen (1826), s. 130, 166, 198.
90. Paulsen (1826), s. 103ff, 125ff, 133ff, 141ff.
91. Paulsen (1826), s. 102, 125.
92. Paulsen (1826), s. 103, 115, 123, 194.
93. Schütt (1992), s. 8-12.
94. Schütt (1992), s. 15-18.
95. Schütt (1992), s. 8f.
96. Schütt (1992), s. 11.
97. *Sønderjyllands Historie* (2008), s. 110ff; Madsen (2008), s. 135-146.
98. *Sønderjyllands Historie* (2008), s. 94.
99. Christensen (2004), s. 16f, der henviser til det moderne standardværk af Paul Hohenberg og Lynn Hollen Lees: *The Making of Urban Europe 1000-1994* (1995) til belysning af netværksteorien.
100. Christensen (2004), s. 30ff; *Dansk søfarts historie* 1 (1997), s. 115-119; Christensen (1963), s. 166, 168; Skyum-Nielsen (1971), s. 305, 312.
101. Grønder-Hansen (2000), s. 14ff.

102. *Det sønderjyske Landbrugs Historie Jernalder, Vikingetid og Middelalder* (2003), s. 415-430.
103. McGuire (1982), s. 104, 142; Mackeprang (1945), s. 63, 75f, 85, 87; Nielsen (2007), s. 2, 10, 29.
104. *Kong Valdemars Jordebog* bd. 2, s. 83-87; Venge (2002) bd. 1, s. 79, 116; *Varnæs Sogns Historie* (1944), s. 10f; Witte (2006), s. 43-45; *Voldsteder i Danmark. En vejviser Jylland II* (1999), s. 261.
105. *Jydske Lov 750 år* (1991), s. 243-286; skråens § 3 har tidligere kunnet læses som 'stenb...', der af P.G. Thorsen i 1855 blev udfyldt og læst som 'stenb[ro]', hvor en oversættelse til nedertysk fra det 15. århundrede skriver 'brughe'.
106. Witte 2006, s. 45f.
107. Liebgott (1982), s. 184f.; *Sct Nicolai kirke* (2002), s. 48f.; Nyborg (2004), s. 118, 144, 160.
108. *Sct. Nicolai kirke* (2002), s. 16f., 25f.
109. *Sct. Nicolai kirke* (2002), s. 9, hvor Lennart S. Madsen mener, at Gammel Opner hurtigt forsvandt; Madsen (1999), s. 135-148, omtaler udgravningen af den store voldgrav, der kan dateres til efter 1350, og som kendes fra Mejers kort 1640. Desuden kendes en bul-belagt vej fra 1350 ved det gamle rådhus. Omkring Sankt Nicolai kirke er en lille voldgrav dendrokronologisk dateret til 1485.

Zusammenfassung

Das älteste mittelalterliche Dokument aus Apenrade ist das Stadtrecht von 1335, wo die Bestätigung des Stadtrechts ungefähr 100 Jahre zuvor aus der Zeit von König Valdemar II proklamiert wird. Im Artikel wird das Stadtrecht als Diplom analysiert. Es dreht sich dabei um ein sogenanntes Transsumpt, d. h. ein neues Dokument mit der Wiederholung des Inhaltes älterer Briefe. Eine formelle Analyse kann jedoch die Existenz älterer Briefe nicht mit Sicherheit bestätigen. Eine Strukturanalyse ergibt eine Einteilung des mittleren Stücks in zwei Hauptteile, die ersten 22 Paragraphen sind in logisch zusammenhängender Reihenfolge angeführt. Dieser Teil ist als ursprüngliche Vereinbarung zwischen dem König und den Bürgern der Stadt über ihre Rechte und Pflichten fremden Kaufleuten gegenüber zu verstehen. Dieses Kernstück sollte nach seinem Inhalt auf den Zeitraum 1234-41 datiert werden. Die Paragraphen im zweiten Hauptteil stammen wahrscheinlich aus ursprünglichen Dokumenten mit zusätzlicher Gesetzgebung aus der Zeit vor 1335. Dem Kernstück nach zu beurteilen gibt es anderswo keine Parallelen, auch nicht im Stadtrecht von Hadersleben 1292. Das Dokument beleuchtet das älteste Apenrade, das zum Abschluss als regionaler *port of trade* interpretiert wird in den Bestrebungen des Königs seinem Reich die Rahmen des verwalteten Handels zu verschaffen.